

Vertrouwen in (pensioen)- institutes bij verschillende sociaaleconomische groepen

Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl,
Hans Schmeets en Peter Werner

Colofon

DESIGN PAPERS zijn onderdeel van de **refereed Industry Paper Series**, dat wil zeggen beoordeeld en geaccordeerd door de Netspar Editorial Board. Ze bediscussiëren het ontwerp van (een component van) een pensioensysteem of -product, analyseren de doelstelling en bieden mogelijkheden voor het verbeteren van de doeltreffendheid ervan. Dit type paper is toegankelijk geschreven voor specialisten uit de sector, verantwoordelijk voor het ontwerpen van de besproken component. Design Papers bevatten een sectie waarin de auteurs naar aanleiding van de analyse hun eigen mening geven. Design Papers worden ter bespreking gepresenteerd bij Netspar evenementen, waarbij de panelleden bestaan uit vertegenwoordigers van academici en partners uit de sector, samen met internationale wetenschappers. Netspar Design Papers worden voor publicatie beoordeeld door de Netspar Editorial Board.

Netspar Design Paper 240, mei 2024

Editorial Board

Voorzitter: Andries de Grip (Maastricht University)

Leden van de EB:

Mark-Jan Boes (VU Amsterdam)

Arjen Hussem (PGGM)

Raymond Montizaan (Maastricht University)

Alwin Oerlemans (APG)

Damiaan Chen (DNB)

Mariëtte Sanderse (PMT)

Peter Schotman (Maastricht University)

Erik Schouten (Ministerie van Financiën | Belastingdienst)

Frank Smudde (APG)

Marcus Haveman (NN)

Jeroen Wirschell (PGGM)

Marianne Zweers (a.s.r.)

Kristy Jansen (University of Southern California)

Sven Klijnhout (Achmea)

Ontwerp Maan

Vormgeving Bladvulling

Redactie Jolanda van den Braak

Design Papers zijn een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Summary	5
1. Introductie	6
2. Vertrouwen	10
3. Methode: dataverzameling en analysestrategie	13
4. Resultaten	15
5. Netspar-onderzoek	24
6. Conclusies en aanbevelingen	27
Referenties	30
Bijlage: Tabel A1	32
Bijlage: Economische vragen en constructievariabelen	34

Affiliaties

Paul Bokern - Universiteit Maastricht en Centraal Bureau voor de Statistiek

Jona Linde - Universiteit Maastricht

Arno Riedl - Universiteit Maastricht

Hans Schmeets - Universiteit Maastricht en Centraal Bureau voor de Statistiek

Peter Werner - Universiteit Maastricht

Samenvatting

In dit artikel gaan we in op het vertrouwen van verschillende sociaaleconomische groepen in andere mensen en in publieke, politieke en private instituties. Dit doen we op basis van het onderzoek 'Sociale samenhang en Welzijn' (n=83.600) over de periode 2012 tot 2023 en het Netspar-onderzoek '*Understanding and improving pension savings*' (2020, n=3.900).

Uit een vergelijking van de perioden 2012-2015, 2016-2019 en 2020-2022 blijkt dat het vertrouwen sinds 2012 is gestegen - met uitzondering van het vertrouwen in grote bedrijven en kerken. De toename geldt vooral voor het vertrouwen in de Europese Unie en in banken. De Covid-19-pandemie heeft een impuls gegeven aan vrijwel alle vertrouwensaspecten, vooral voor banken. Het vertrouwen daarin nam toe aan het begin van de crisis van 41 naar 47 procent, waarna het stabiel is gebleven.

Zelfstandigen hebben meer vertrouwen in andere mensen dan werknemers. Het minste vertrouwen in anderen hebben de groepen met een sociale uitkering, een pensioenuitkering en degenen zonder inkomen. Zelfstandigen hebben echter doorgaans minder vertrouwen in instituties. Dat betreft zowel de publieke en politieke instituties, als de private instituties, waaronder banken. Er zijn geen aanwijzingen dat het vertrouwen van de financieel meest kwetsbare groepen gedurende de pandemie is achtergebleven bij dat van andere groepen.

Een meerderheid wantrouwt pensioenfondsen en het pensioensysteem en dat wantrouwen is groter onder zelfstandigen dan onder werknemers. De financiële zekerheid is voor zowel zelfstandigen als voor werknemers van belang voor het vertrouwen. Bij werknemers gaat bovendien het vermogen om vraagstukken reflectief op te lossen (de cognitieve reflectie) samen met een groter vertrouwen. De financiële kennis en de bezorgdheid over de financiën zijn niet gerelateerd aan het vertrouwen in fondsen en het systeem.

Summary

This article explores trust in other people, and in public, political and private institutions, based on the Social Cohesion and Well-Being survey (n=83,600) in the period 2012 to 2023 and the Netspar survey in 2020 (n=3,900). Comparing the periods 2012-2015, 2016-2019, 2020-2022 reveals that, with the exception of trust in large companies and churches, trust has increased since 2012. The increase is especially true for trust in the European Union and banks. Furthermore, the Covid-19 crisis had a positive impact on almost all trust indicators. This is especially true for trust in banks. The trust in banks increased from 41 to 47 percent at the very beginning of the crisis, after which it remained stable.

Self-employed people trust other people more than employees. The lowest trust in others are among the groups with social security benefits, pension benefits and no income. However, self-employed people tend to have less trust in institutions. This concerns public and political institutions as well as private institutions, including banks. There is no evidence that trust among the most financially vulnerable groups has lagged behind other groups during the pandemic.

A majority distrust pension funds and the pension system, and this distrust is higher among the self-employed than among employees. Financial security is important for trust for both self-employed workers and employees. Among workers, moreover, the ability to solve issues reflectively (cognitive reflection) is associated with greater trust. Financial knowledge and concern about finances are not related to trust in funds and the system.

1. Introductie

Het vertrouwen van burgers in de samenleving staat steeds meer in de belangstelling. Dat betreft niet alleen het vertrouwen dat de burger heeft in andere mensen, maar vooral ook in de politiek en in andere publieke en private instituties, waaronder financiële instellingen. Mede door de aanpassingen en de discussie over het pensioenstelsel gaat specifieke belangstelling uit naar het vertrouwen in pensioenfondsen. Zo laten studies zien dat een groter vertrouwen in pensioenfondsen gepaard gaat met meer deelname aan pensioenfondsen (Van Dalen en Henkens, 2015) en aan extra pensioensparen (Goedkoop, Mangan, Mastrogia-como, Hochguertel, 2023).

Vertrouwen is in meerdere opzichten belangrijk. Zo wijst de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) erop dat het hebben van vertrouwen relevant is voor het welzijn van mensen afzonderlijk én voor de samenleving (OECD, 2017). Ook door een aantal crisissen neemt de vraag naar de mate van het vertrouwen van burgers in de samenleving toe. Een voorbeeld is de financiële crisis van 2008 en de gevolgen daarvan voor het vertrouwen in de financiële sector. Tijdens die crisis daalde het vertrouwen in De Nederlandsche Bank (DNB) sterk en dat vertrouwen in de toezichthouder is nog altijd niet volledig hersteld (Van der Cruijssen, Doll en De Haan, 2022).

Het vertrouwen in de financiële sector leek op de achtergrond te raken, temeer daar de afgelopen jaren in het teken stonden van de Covid-19-pandemie. Tijdens deze crisis werd een beroep gedaan op de onderlinge solidariteit in het navolgen van de maatregelen om de verspreiding van het virus in te dammen. Hiermee kwamen met name het onderlinge vertrouwen en het vertrouwen in de overheid op de voorgrond te staan.

Denkbaar is dat de maatregelen om de pandemie te bestrijden, zoals het afstand houden van elkaar, gepaard gaan met meer onderling wantrouwen. Ook het zelf beducht zijn op contact met onbekenden, of weten dat anderen daarop beducht zijn, of het mijden van contact met mensen van wie bekend is dat zij zich niet willen vaccineren, kan resulteren in meer onderling (sociaal) wantrouwen.

De crisis zou ook het vertrouwen in instituties kunnen ondermijnen, aangezien de crisis een vergaande invloed had op het sociale leven en veel (financiële) onzekerheid bij burgers teweeg gebracht heeft (CBS, 2023b). Dit roept de vraag op in welke mate burgers vertrouwen hebben in financiële instellingen zoals banken en in pensioenfondsen.

Recentelijk werd de vraag naar het vertrouwen in de financiële sector weer actueel toen drie banken in de Verenigde Staten dreigden om te vallen, waaronder de Silicon Valley Bank en het Zwitserse Credit Suisse. Dat lijkt echter geen grote gevolgen te hebben voor het vertrouwen van de Nederlandse huishoudens in de financiële gezondheid van banken, verzeke-

raars en pensioenfondsen.¹ In 2023 heeft 68 procent van de huishoudens een overwegend of volledig vertrouwen dat banken en verzekeraars in Nederland in staat zijn om het aan hen toevertrouwde geld te allen tijden terug te betalen. Het vertrouwensniveau voor pensioenfondsen ligt daar met 62 procent iets onder. De langere-termijn-trend leert dat in 2006 het vertrouwen in banken en verzekeraars nog boven de 80 procent lag en in pensioenfondsen iets onder de 70 procent. De financiële crisis in 2008 zorgde voor scherpe dalingen. Vooral het vertrouwen in pensioenfondsen kreeg een stevige knauw: op het dieptepunt in 2012 en 2013 had minder dan 40 procent van de huishoudens er nog fiducia in dat ze hun pensioengelden zouden terugontvangen. Vervolgens herstelde het vertrouwen in vooral de pensioenfondsen, al ligt het nog altijd onder de niveaus van 2006. Het vertrouwen in de financiële sector blijkt niet gedaald gedurende de pandemie.

Blijkbaar had de financiële crisis van 2008 een grote heterogene impact op het vertrouwen. Volgens Dotti Sani en Magistro (2016) is het wantrouwen als gevolg van de crisis vooral gestegen onder de financieel meest kwetsbare (beroeps)groepen in de samenleving. Dit roept de vraag op of dit ook geldt voor de Covid-19-crisis.

Het is lastig om ontwikkelingen in het vertrouwen alleen toe te schrijven aan de coronapandemie. Andere gebeurtenissen beïnvloeden het vertrouwen immers ook. Zo was er in de afgelopen jaren veel politieke commotie – denk aan de toeslagenaffaire die resulteerde in het aftreden van een aantal bewindslieden.² Het kabinet diende zijn ontslag in en in maart 2021 volgden verkiezingen. Het zou tot begin 2022 duren voordat er een nieuw kabinet was gevormd. Na onenigheid in de coalitie over de aanpak van het asielbeleid viel het kabinet en volgden verkiezingen op 22 november 2023.

Ook in de samenleving waren veel uitingen van onbehagen. In 2021 nam het aantal demonstraties in de grote gemeenten, met name in Den Haag en Amsterdam, fors toe. Deze stonden vaak in het teken van protesten tegen de coronamaatregelen, maar ook werd gedemonstreerd om aandacht te vragen voor het klimaat en het milieu. In 2022 zijn, gerelateerd aan een sterke inflatie, ook de financiële zorgen flink toegenomen, met name onder jongeren en huurders (CBS, 2023b). Inflatie kan zowel het vertrouwen in de Europese Centrale Bank en DNB ondermijnen, als het vertrouwen in de Nederlandse politiek (Van der Cruisen, De Haan en Van Rooij, 2023).

Voor velen is de toekomst ongewis. Dat gaat gepaard met onzekerheden over financiële beslissingen die verband houden met financiële kennis en financieel welzijn. Voor trends in het vertrouwen in pensioenfondsen kunnen ontwikkelingen in het vertrouwen bij andere instituties relevant zijn. Zo is de belangrijkste conclusie van een studie van Van Daalen en

1 <https://www.dnb.nl/algemeen-nieuws/dnbulletin-2023/vertrouwen-stabiel-ondanks-onrust-op-financiele-markten/>

2 Na het opstappen van staatssecretaris Menno Snel van Financiën, in december 2019, volgde in januari 2021 het ontslag van staatssecretaris Eric Wiebes en trok voormalig minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Lodewijk Asscher, zich terug als lijsttrekker van de PvdA.

Henskens (2021, p. 66): 'Het vertrouwen dat burgers in pensioenfondsen hebben valt niet los te zien van het vertrouwen in politieke en maatschappelijke instituties.'

Tegen deze achtergronden geven we in dit artikel een overzicht van ontwikkelingen in het vertrouwen in de afgelopen elf jaar. Dit doen we enerzijds om na te gaan welke trends in het vertrouwen overeenkomen en welke divergeren, anderzijds om te onderzoeken of een crisis vooral gevolgen heeft voor het vertrouwen van kwetsbare groepen in de samenleving. We onderscheiden daarbij zes sociaaleconomische groepen:

- 1) werknemers
- 2) zelfstandigen
- 3) mensen met een sociale uitkering (werkloos, bijstand, ziekte, arbeidsongeschikt)
- 4) mensen met een pensioenuitkering
- 5) studenten
- 6) mensen zonder inkomen

Ook gaan we na welke beleidsinstrumenten ingezet kunnen worden. Dit doen we door een aantal financiële persoonskenmerken, zoals kennis en zekerheid, te relateren aan het vertrouwen in pensioenfondsen. Specifiek richten we ons op de volgende onderzoeksvragen:

- Lopen trends in het vertrouwen in de financiële sector parallel aan die van het onderlinge vertrouwen en van het vertrouwen in publieke, private en politieke instituties?
- Wat is de rol van de Covid-19-pandemie in die trends?
- Hoe onderscheiden sociaaleconomische groepen zich in (de trends van) het vertrouwen?
- Heeft de crisis vooral gevolgen voor het vertrouwen van financieel kwetsbare (beroeps) groepen?
- Hoe is het vertrouwen in pensioenfondsen en andere instituties gerelateerd aan specifieke persoonskenmerken, waaronder financiële kennis, financiële zekerheid en cognitieve reflecties?

Om deze vragen te beantwoorden maken we gebruik van gegevens van meer dan 83.000 15-plussers die vanaf 2012 aan het grootschalige onderzoek 'Sociale samenhang en Welzijn' (SSW) van het CBS hebben meegedaan. In het SSW is het vertrouwen in twaalf publieke, politieke en private instituties onderzocht. Daarnaast gaat dit onderzoek in op het vertrouwen in pensioenfondsen en het pensioenstelsel, hetgeen in 2020 bij ruim 4.000 werknemers en zelfstandigen is vastgesteld in het Netspar Theme-onderzoek '*Understanding and improving pension savings*'.³

³ <http://bit.ly/pbbs>

Sociaal en institutioneel vertrouwen

Sociaal vertrouwen

Bij vertrouwen in anderen wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen i) het vertrouwen in andere mensen zonder dat die expliciet gespecificeerd worden en ii) het vertrouwen in anderen waarbij wel gespecificeerd is om wie het gaat, zoals vertrouwen in familieleden, vrienden en burens. De OESO hanteert hiervoor de termen *generalized trust* versus *limited trust* (OECD, 2017).

Het onderzoek Sociale cohesie en Welzijn (SSW) en het Nestpar-onderzoek richten zich op het vertrouwen in het algemeen (*generalized trust*), waarbij we in dit artikel vooral de termen 'sociaal vertrouwen' en 'onderling vertrouwen' gebruiken. Sociaal vertrouwen, ofwel onderling vertrouwen, is vastgesteld met de vraag: 'Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met anderen?'. De antwoordcategorieën zijn zodoende: 'wel te vertrouwen' en 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn'.

Institutioneel vertrouwen

Het institutioneel vertrouwen heeft betrekking op een aantal maatschappelijke en politieke instituties, instellingen, en organisaties. De vraag waarmee het institutioneel vertrouwen is vastgesteld luidt: 'Dan nu enkele vragen over uw vertrouwen in diverse organisaties en hun functioneren. Wilt u voor elk van de volgende instellingen aangeven hoeveel vertrouwen u hierin heeft? Kerken, leger, rechters, pers, politie, Tweede Kamer, ambtenaren, banken, grote bedrijven, politici en de Europese Unie. De antwoordmogelijkheden zijn: 'heel veel vertrouwen', 'tamelijk veel vertrouwen', 'niet zo veel vertrouwen' en 'helemaal geen vertrouwen'. Voor de beschrijving van de trends zijn de categorieën 'heel veel vertrouwen' en 'tamelijk veel vertrouwen' samengevoegd, net als 'niet zo veel vertrouwen' en 'helemaal geen vertrouwen'.

Door financiële kennis, pensioenkennis en financieel welzijn te relateren aan het pensioenvertrouwen onderzoeken we welke persoonskenmerken relevant zijn voor het vertrouwen in pensioenfondsen (zie ook Van Dalen en Henkens, 2021; 2022) bij zowel zelfstandigen als bij werknemers. Op basis van deze bevindingen gaan we de mogelijkheden na om te extrapoleren naar de SSW-data om zo de ontwikkelingen in het vertrouwen in pensioenfondsen in beeld te brengen.

2. Vertrouwen

Bij onderzoek naar vertrouwen wordt meestal een onderscheid gemaakt tussen vertrouwen in mensen en vertrouwen in instituties. Vertrouwen is een belangrijk fundament van het sociaal kapitaal in de samenleving: de sociale netwerken met gemeenschappelijke waarden waarover individuen beschikken en die het samenwerken binnen en tussen groepen onderling bevorderen (Coté en Healy, 2001, p. 41; zie ook Keeley 2007, p. 102-105). Dit sociaal kapitaal stimuleert zowel de economische productiviteit en groei (bijv. Knack en Keefer, 1997; Woolcock, 1998; Coté en Healy, 2001) als het welzijn van de burgers (bijv. Bourdieu, 1986; Stiglitz, Sen en Fitoussi, 2009; Portela, Neira en Salinas-Jiménez, 2013). Kortom, sociaal kapitaal is de smeeroil die de samenleving draaiend houdt.

Sociaal kapitaal kan een positieve invloed hebben op gedrag met betrekking tot pensioenen. Zo blijkt sociaal kapitaal te bevorderen dat werknemers vrijwillig deelnemen aan een particuliere pensioenregeling (Ricci en Caratelli, 2017).

De beeldvorming is dat zowel het onderlinge als het institutionele vertrouwen in de volle breedte is afgenomen. Dit strookt echter niet met de feiten. Zo is in de periode van 2012 tot 2022 zowel het onderlinge vertrouwen als het vertrouwen in nagenoeg alle publieke en private instituties gestaag gegroeid (Schmeets en Exel, 2022a;b). En het vertrouwen in de politiek – in de Tweede Kamer en in politici is eind 2022 – na een sterke toename aan het begin van de pandemie in 2020 – gedaald naar de laagste niveaus: slechts 25 procent van de 15-plussers heeft vertrouwen in de Tweede Kamer en 21 procent in politici (CBS, 2023a). Deze toename van het wantrouwen in de politiek wordt grotendeels bevestigd door andere studies (Miltenburg, den Ridder, Wagemans en Schaper, 2021; Engbersen, Bochove, Boom, e.a., 2021).⁴ Dit roept de vraag op welke achterliggende mechanismen hierbij een rol spelen.

Bij het vertrouwen in anderen, ook wel aangeduid met sociaal vertrouwen, is een langzame groei te zien met weinig fluctuaties tussen de kwartalen (Schmeets en Exel, 2022a; CBS, 2023c). Dit biedt vooral steun aan de theorie dat het sociaal vertrouwen wordt gevormd in de formatieve jaren, grofweg in de leeftijdsfase van 15 tot 25 jaar. Daarna is het sociaal vertrouwen weinig onderhevig aan invloeden van buitenaf (Uslaner, 2002).

Wat het vertrouwen in instituties betreft: daarvoor zijn er veel meer aanwijzingen dat dit wel kan veranderen door gebeurtenissen in de samenleving (Delhey en Newton, 2003), zoals de Covid-19- pandemie. Het zogenoemde *rally around the flag*-mechanisme (Mueller, 1970) heeft mogelijk een rol gespeeld bij verschuivingen in het vertrouwen in, vooral politieke, instituties. Bij een crisis als gevolg van bepaalde gebeurtenissen zoals een natuurramp of

4 Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) constateerde dat het vertrouwen in de politiek, na een aanvankelijke stijging, vanaf juni 2021 sterk is gedaald (Miltenburg, den Ridder, Wagemans en Schaper, 2021). Een studie van de Erasmus Universiteit liet zien dat het vertrouwen in de landelijke en lokale overheid bij aanvang van de pandemie hoog was, maar daarna daalde (Engbersen, e.a., 2021).

een terroristische aanslag scharen mensen zich massaal achter hun (politieke) leider als die beslissingen neemt om dergelijke externe gebeurtenissen en dreigingen af te wenden. Dit theoretisch perspectief wordt gebruikt ter verklaring van een stijging van het vertrouwen in (politieke) instituten na aanslagen in Spanje (Dinesen en Jæger 2013) en de Verenigde Staten (Hetherington en Nelson 2003). Een ander theoretisch perspectief, door Schraff (2020) aangeduid als het *emotionally driven rally-effect*, is dat de pandemie en het aantal besmettingen leidden tot collectieve onzekerheid, bestaansdreiging en gedeelde emoties, wat het vertrouwen in (politieke) instituten deed toenemen. Dit impliceert dat door collectieve angst en onzekerheid mensen zoeken naar veilige ankers, waaronder gezaghebbende instituten zoals de politie, rechters en het leger. Mensen hebben in tijden van crisis vooral behoefte aan basiswaarden zoals (financiële) zekerheid, veiligheid en gezondheid, in plaats van aan een goede woonomgeving, een beter klimaat en inspraak – die waarden worden nagestreefd nadat aan die basiswaarden is voldaan.⁵

Deze invalshoeken duiden op een toename van het vertrouwen in instituten. Hiermee is echter niet het tanende vertrouwen in de politiek te verklaren dat tot veel lagere niveaus daalde dan voorafgaand aan de crisis. Die verklaring moeten we zoeken in aanvullende oorzaken, zoals de geschetste lange formatie van het kabinet-Rutte IV en de diverse politieke affaires waaronder de toeslagenaffaire en de nasleep daarvan (zie ook Engbersen, e.a., 2021).

Een belangrijke vraag betreft welke ontwikkelingen er zijn in het vertrouwen in pensioenfondsen onder verschillende sociaaleconomische bevolkingsgroepen. Van Dalen en Henkens (2021; 2022) hebben dit onderzocht onder Nederlandse pensioendeelnemers. Zij tonen aan dat het niveau van de dekkingsgraad van de pensioenfondsen positief samenhangt met het vertrouwen van de deelnemers. Ook laten zij zien dat er een interactie-effect is met leeftijd: het verband is zwak onder jongere (16 tot 55 jaar) en sterk onder oudere deelnemers (55-plussers en gepensioneerden). De auteurs beschrijven dat het vertrouwen in pensioenfondsen vanaf 2009 tot en met 2021 varieert van 40 tot 50 procent.

Vlak voor de crisis, in februari 2020, is onderzoek gedaan en dezelfde groep deelnemers is in februari 2021 wederom benaderd. Uit die vergelijking blijkt dat er nauwelijks een verschuiving is in het vertrouwen; dat ligt iets onder de 45 procent. Wel is het aandeel mensen dat pensioenfondsen wantrouwt gedaald van 26 naar 21 procent (Van Dalen en Henkens, 2022, p. 418-419). Ook blijkt dat zelfstandigen de pensioenfondsen meer wantrouwen dan werknemers. Een andere studie (Van Dalen en Henkens, 2021) laat zien dat het vertrouwen onder werkenden gelijk is gebleven, maar is toegenomen onder gepensioneerden. De bevinding dat het argwaan over de pensioenfondsen is afgenomen sluit aan bij de vermelde

⁵ Dit staat oorspronkelijk bekend als het onderscheid tussen materialisme en postmaterialisme (Inglehart, 1977).

theorie en andere vertrouwensindicatoren dat mensen zich in tijden van een crisis vastklampen aan ankers, in dit geval in de pensioensector.

In een Netspar-studie (Bokern, Linde, Riedl, Schmeets en Werner, 2022) zijn werknemers en zelfstandigen zonder personeel (zzp), zelfstandigen met personeel (zmp) en directeur-groootaandeelhouders (dga) met elkaar vergeleken. Behalve naar vertrouwen is in deze studie (verricht in de periode maart en juni 2020) gekeken naar een aantal meningen en naar gedrag.

Alle soorten zelfstandigen geven aan meer dan werknemers bereid te zijn om risico's te nemen, optimistischer te zijn en meer geduld te hebben. Er zijn echter ook verschillen tussen de soorten zelfstandigen. Zzp'ers zeggen minder dan andere zelfstandigen financiële zekerheid te hebben en minder vertrouwen in publieke, private, en pensioeninstituties. Zmp'ers geven aan dat hun reciprociteit (bereidheid om een wederdienst te doen) en vertrouwen in publieke instituties lager is. En ook dga's hebben minder reciprociteit, maar hebben meer financiële kennis en maken zich minder zorgen over hun financiële situatie.

Voortbordurend op deze beschrijvende resultaten onderzoeken we separaat voor zelfstandigen en werknemers welke persoonskenmerken relevant zijn voor het vertrouwen in pensioenfondsen, waarbij te denken valt aan financiële kennis, pensioenkennis, financieel welzijn en cognitieve reflectie.

3. Methode: dataverzameling en analysestrategie

De gegevens om de ontwikkelingen in het vertrouwen vast te stellen zijn gebaseerd op het CBS-onderzoek 'Sociale Samenhang en Welzijn' (SSW) dat in de periode 2012-2022 onder 83.667 personen van 15 jaar of ouder is uitgevoerd.⁶

Het SSW is een landelijk onderzoek dat in 2012 is ontwikkeld uit een herontwerp van het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLs). Voor het SSW worden op maandbasis landelijke steekproeven getrokken uit de steekproefkaders van het CBS.⁷ Gemiddeld neemt het beantwoorden van de vragen ongeveer 23 minuten in beslag. De vragen over het vertrouwen (zie kader) behoren tot het 'vaste deel' van het onderzoek, waarvoor jaarlijks gemiddeld bijna 20 minuten per respondent is gereserveerd. De meeste vertrouwensvragen zijn gebaseerd op het Nationaal Kiezersonderzoek dat in 2006 en 2010 is gehouden. Alle vragen over het vertrouwen maken deel uit van de vragenlijst over de hele periode 2012-2022, met uitzondering van de vragen naar het vertrouwen in politici; dat is vanaf 2017 toegevoegd. In recente jaren is ook het vertrouwen in de gemeenteraad en de gezondheidszorg opgenomen, maar deze worden in dit artikel buiten beschouwing gelaten vanwege beperkingen door de sterk gelimiteerde onderzoeksgroep.

Jaarlijks hebben zo'n 7.500 van de 14.000 benaderde personen van 15 jaar of ouder gerepondeerd. Dit komt overeen met een respons van circa 55 procent. Het grootste deel van de respondenten heeft de vragen via internet beantwoord. Daarna volgt de groep die via een telefonische interview heeft meegedaan en tot slot de groep die heeft deelgenomen aan een interview aan huis.

Per jaar is gekeken welke bevolkingsgroepen over- en ondervertegenwoordigd zijn. Hier voor wordt met een weegmethode gecorrigeerd. Over de hele periode zijn gegevens van bijna 84.000 personen beschikbaar.

Aan de SSW-onderzoeken zijn registerdata toegevoegd – onder andere verzameld door de Belastingdienst. Op basis daarvan is een zeddeling gemaakt: 1) werknemers, 2) zelfstandigen, 3) mensen met een sociale uitkering (werkloos, bijstand, ziekte, arbeidsongeschikt), 4) mensen met een pensioenuitkering, 5) studenten en 6) mensen zonder inkomen. Deze laatste groep bestaat voornamelijk uit vrouwen in de leeftijd van 45 tot 65 jaar, die niet werkzaam zijn.

⁶ Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/sociale-samenhang-en-welzijn>

⁷ De geselecteerde personen worden benaderd via een aanschrijfbrief waarbij een VVV-bon ter waarde van 5 euro is gevoegd. Met dergelijke *incentives* wordt geprobeerd de respons te optimaliseren. Voor het verzamelen van de data wordt gebruikgemaakt van een zogenoemd *sequentieel mixed mode*-ontwerp. Allereerst krijgen mensen de vraag om de vragenlijst via internet te beantwoorden. Levert dat na twee herinneringen geen respons op, dan wordt worden zij telefonisch benaderd of aan huis bezocht door een interviewer.

Het aanvullende Netspar-onderzoek heeft betrekking op 4.282 personen die in maart en juni 2020 twee vragenlijsten via het internet hebben ingevuld. Hiervoor is een gestratificeerde steekproef uitgevoerd onder 18.000 werknemers en 18.000 zelfstandigen. De uiteindelijke respons was 12 procent. Door verschillen in respons hebben 2.397 werknemers en 1.505 zelfstandigen meegedaan aan het onderzoek. Aangezien het trekken van de steekproef en het veldwerk niet precies op hetzelfde moment gebeurden, is er een restgroep van 380 personen die niet tot de groep werknemers of de groep zelfstandigen behoren. Met een weegmodel is gecorrigeerd voor de over- en ondervetegenwoordiging van bepaalde groepen.⁸ Een vergelijking tussen de ‘ongewogen’ en ‘gewogen’ resultaten leert dat de weging niet tot sterke afwijkingen leidt.⁹ In tegenstelling tot het SSW-onderzoek is informatie beschikbaar over het vertrouwen in pensioenfondsen en het pensioensysteem en over een aantal economische preferenties en kennisaspecten (zie bijlage).

In het volgende onderdeel presenteren we de resultaten over het vertrouwen op basis van het SSW-onderzoek aan de hand van beschrijvende analyses. We gaan daarbij in op de trends, verdeeld over drie perioden: 2012-2016, 2016-2020 en 2020-2023. We splitsen de cijfers uit naar bevolkingsgroepen, waaronder de zes sociaaleconomische groepen. Met logistische regressieanalyses gaan we vervolgens na in welke mate deze zes groepen verschillen en of de trends in vertrouwen tussen deze groepen afwijken.

Voor het Netspar-onderzoek is een met het SSW-onderzoek vergelijkbare analyse uitgevoerd naar het vertrouwen in negen instituties (zie bijlage), waaronder het vertrouwen in pensioenen en het pensioensysteem. Het vertrouwen van werknemers is vergeleken met het vertrouwen van zelfstandigen op basis van beschrijvende analyses en logistische regressies. Bij de analyse van het vertrouwen in pensioenen zijn met het SSW-onderzoek vergelijkbare controlekenmerken zijn opgenomen. In een vervolgstap is daar een aantal economische kenmerken aan toegevoegd.

8 Het volgende model is gehanteerd: [Herkomst] + [Geslacht x Leeftijd] + [Type Huishouden x Plaats in Huishouden] + [Vermogen] + [Landsdeel x Stedelijkheid] + [Inkomen]. Dit is apart gedaan voor zelfstandigen en werknemers.

9 Zie p. 31, tabel A1 in https://www.netspar.nl/assets/uploads/P20220707_Netspar-Design-Paper-210_WEB.pdf

4. Resultaten

4.1 Landelijke ontwikkelingen

Tegen de achtergronden van de geschetste gebeurtenissen in de samenleving presenteren we eerst de ontwikkelingen in het vertrouwen. Daarbij hanteren we de volgende driedeling, die rekening houdt met een aantal van de geschetste ontwikkelingen in de samenleving:

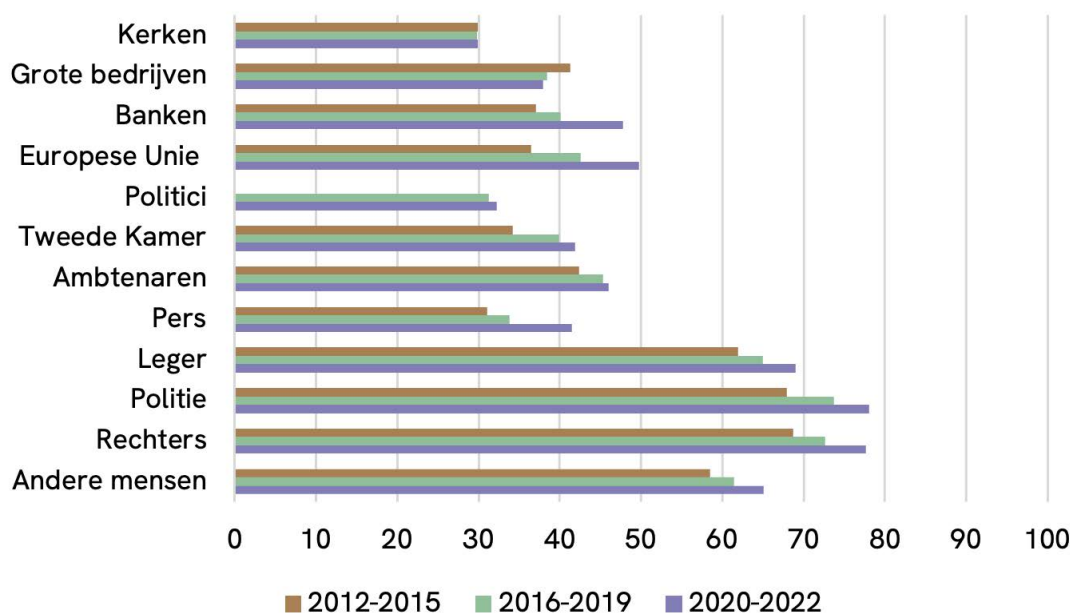
- 1) 2012-2015: nasleep van de financiële crisis en vroegtijdige verkiezingen in 2012
- 2) 2016-2019: de periode voorafgaand aan de Covid-19-pandemie
- 3) 2020-2022: de Covid-19-pandemie en de politieke affaires

De landelijke vergelijking toont helder aan dat het vertrouwen nagenoeg in de volle breedte is toegenomen (zie figuur 1). Dat geldt zowel voor het vertrouwen in andere mensen, als voor het vertrouwen in publieke en private instituties. Er is echter een uitzondering: het vertrouwen in grote bedrijven is met 3,3 procentpunt licht gedaald in de periode na 2020 ten opzichte van de periode 2012-2016. Verder is bevindt het vertrouwen in kerken zich op een stabiel, maar laag niveau van zo'n 30 procent.

In tegenstelling tot het vertrouwen in de grote bedrijven is het vertrouwen in banken fors gestegen. In de tweede periode is dit gegroeid van 37 naar 40 procent en vervolgens naar 48 procent. Ook vergelijkingen op basis van kwartaalcijfers leren dat het vertrouwen in banken tijdens de pandemie niet is gereduceerd (Schmeets, 2023). In het eerste kwartaal van 2020, dus nog voor de crisis, had 41 procent fiducia in banken. Dat stijgt in het tweede kwartaal naar 47 procent, waarna dit tot en met het laatste kwartaal van 2022 vrijwel gelijk blijft. Een voor de hand liggende verklaring hiervoor is de nasleep van de financiële crisis die in 2008 begon. Gaandeweg ebt de zorg over de financiële instellingen weg. En vervolgens kan in de derde periode de pandemie het geschetste effect hebben gehad: mensen zoeken naar zekerheid, waardoor niet alleen hun vertrouwen in de politiek, maar ook in andere instituties waaronder banken zou kunnen toenemen. Dit spoort goed met het geschetste vertrouwen in de financiële sector (banken, verzekeraars en pensioenfondsen), dat gedurende de pandemie vrijwel gelijk is gebleven. Maar deze resultaten stroken slechts deels met het vertrouwen in De Nederlandse Bank (DNB): na een scherpe daling vanaf 2008 is het vertrouwen vanaf 2015 iets toegenomen, maar in de pandemiejaren weer gedaald (Van der Crujisen, Doll en De Haan, 2022, p. 6).

De vergelijking tussen de drie perioden leert tevens dat het vertrouwen in de politiek niet is gedaald. De fiducia in de Tweede Kamer neemt in de periode 2016 tot 2020 met 6 procentpunt toe. Daarna, in de derde periode, is de toename met 2 procentpunt gering. Het vertrouwen in politici is vrijwel gelijk gebleven. Maar, zoals vermeld, is daar een aantal kanttekeningen bij te plaatsen. In de derde periode is het vertrouwen in zowel de Tweede Kamer als in politici aanvankelijk sterk gestegen en daarna fors gedaald, tot een dieptepunt

Figuur 1. Vertrouwen in andere mensen en in instituties (%), 2012-2022*

* Vertrouwen in politici vanaf 2017

in het vierde kwartaal van 2022. Het derde ‘politieke’ instituut betreft de Europese Unie. Het vertrouwen in de EU is sterk gestegen: van 36 procent via 43 procent naar 50 procent. Daarmee kent de EU de grootste vertrouwensgroei van alle instituties.

Verder valt op dat het vertrouwen in de publieke instituties in de periode van de Covid-19-pandemie niet is afgenomen, maar duidelijk is gestegen. Bij een grote meerderheid was al sprake van een vertrouwensbasis in de gezaghebbende instituties – rechters, politie en leger. Dat is alleen maar versterkt in de beide perioden: het vertrouwen in rechters groeide tot 78 procent, net als het vertrouwen in politie (78%) en het vertrouwen in het leger kwam uit op 69 procent. Daarnaast is er meer fiducia in de media – 31, 34 en 42 procent –, hoewel die oplopende vertrouwenstrend impliceert dat een meerderheid argwanend tegenover de media staat. Ook is er weinig vertrouwen in ambtenaren en blijft de groei beperkt tot 4 procentpunt.

4.2 Het vertrouwen van verschillende bevolkingsgroepen

Bevolkingsgroepen verschillen in het vertrouwen in de hele periode 2012-2022 (Tabel A1; voor 2022 zie CBS, 2022c). Mannen hebben meer vertrouwen in andere mensen dan vrouwen, terwijl het vertrouwen in instituties bij vrouwen meestal groter is dan bij mannen. Dat geldt vooral voor het vertrouwen in banken (vrouwen: 44%, mannen: 38%). Ook is de leeftijd onderscheidend, hetgeen kan duiden op een leeftijds- en/of cohorteffect. Bijna twee derde van de 25- tot 45-jarigen heeft vertrouwen in andere mensen tegenover iets meer dan de helft van de 75-plussers. De jongste groep neemt een gemiddelde positie in.

Het vertrouwen in instituties is het grootst onder de jongeren, het daalt naarmate de leeftijdsgroep ouder is en loopt soms weer iets op bij de oudste groepen. Zo heeft 61 procent van de jongeren vertrouwen in banken, wat afneemt tot zo'n 32 procent onder de 55- tot 75-jarigen en weer groeit tot 44 procent bij de 75-plussers. Ook burgerlijke staat doet ertoe. Ongehuwden hebben meestal het meeste vertrouwen. Gescheiden personen, weduwen en weduwnaars hebben het minste vertrouwen. De gehuwden etaleren vaak een middenpositie. Dit gaat echter niet op voor het vertrouwen in banken: zo'n 36 procent van de gehuwden en gescheiden personen heeft fiducia in banken tegenover circa 46 procent van de weduwen, weduwnaars en ongehuwden. Daarnaast gaat het hebben van een of meerdere kinderen gepaard met een groter vertrouwen. Zo heeft 37 procent van de groep zonder kinderen vertrouwen in banken, tegenover 46 procent van de groep met minstens een kind.

Opleiding is het sterkst onderscheidend. Dit geldt met name voor het vertrouwen in andere mensen; dit neemt van 40 procent bij de laagst opgeleiden toe tot 85 procent bij de universitair geschoolden. De positieve relaties, hoewel wat minder scherp, worden ook aangetroffen bij het vertrouwen in publieke en politieke instituties, maar gelden niet voor het vertrouwen in kerken en de twee private instituties. Zo is er geen verband tussen opleiding en het vertrouwen in grote bedrijven. En bij banken is de relatie negatief: van de groep met basisonderwijs heeft 47 procent fiducia in banken, wat daalt tot 35 procent bij de groep met een universitaire opleiding.

Opleiding is positief gecorreleerd met inkomen. Vandaar dat het patroon bij de opleiding overeenkomt met dat bij het inkomen: huishoudens met een bovengemiddeld inkomen, en vooral de groep die het meeste te besteden heeft, hebben doorgaans meer vertrouwen. Bij banken en kerken gaan meer financiële middelen echter gepaard met minder vertrouwen. Ten slotte is de migratieachtergrond relevant: 64 procent van de Nederlandse groep heeft vertrouwen in andere mensen, voor de mensen met een migratieachtergrond is dat 51 procent. Bij het institutionele vertrouwen zijn de verbanden gemêleerd. Zo heeft de groep zonder migratieachtergrond meer vertrouwen in de politie en het leger, terwijl de mensen met migratieachtergrond meer vertrouwen hebben in ambtenaren, de Tweede Kamer, de Europese Unie, banken, grote bedrijven en kerken.

Deze resultaten laten vooral zien dat het vertrouwen in het private domein, in banken en grote bedrijven, andere patronen opleveren dan het vertrouwen in publieke en politieke instituties. Dit geldt zowel voor de ontwikkelingen als voor de relaties met bevolkingskenmerken. Met andere woorden: we vinden geen bewijs dat het vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties goede graadmeters zijn voor het vertrouwen in de financiële sector, waaronder pensioenfondsen (Van Daalen en Henskens, 2021).

4.3 Het vertrouwen van sociaaleconomische groepen

Er zijn grote verschillen in het vertrouwen tussen de zes sociaaleconomische groepen (Tabel 1). Van de groep met een sociale uitkering heeft minder dan de helft vertrouwen in andere mensen. Bij de andere groepen vertrouwt een meerderheid andere personen. Van de zelfstandigen zijn pakweg twee op de drie het eens met de stelling dat andere mensen te vertrouwen zijn. Zij worden daarin op de voet gevolgd door de werknemers en studenten. Deze drie groepen etaleren beduidend meer vertrouwen dan de groep met een pensioenuitkering, de groep 'zonder inkomen' en de al genoemde mensen met een sociale uitkering.

Het vertrouwen in de beide private instituties – banken en grote bedrijven – laat een ander beeld zien. Zelfstandigen hebben vooral weinig fiducia in banken en ook hun vertrouwen in grote bedrijven ligt beneden het gemiddelde. Ook sociale uitkering- en pensioenge-rechtigden hebben een laag vertrouwen in grote bedrijven. Het vertrouwen in banken van de andere groepen (behalve de zelfstandigen) ontloopt elkaar niet veel, op deze uitzondering na: studenten hebben fors meer vertrouwen in zowel banken als grote bedrijven. Ook de politiek krijgt het meeste vertrouwen van de studenten: ten opzichte van het landelijke gemiddelde is het vertrouwen in de Tweede Kamer, in politici en in de EU zo'n 15 procentpunt hoger. De groepen met een uitkering of zonder inkomen hebben weinig fiducia in de politiek. Werknemers en zelfstandigen lopen op dit punt weinig uiteen. Vervolgens laten studenten ook het grootste vertrouwen zien met betrekking tot het publieke domein. De verschillen met de andere groepen zijn iets evenwel minder geprononceerd. En bij het vertrouwen in

Tabel 1. Vertrouwen naar sociaaleconomische groepen (%), 2012/2022*

	Andere mensen	Rechters	Politie	Leger	Pers	Ambtenaren
Werknemer	65,9	77,6	74,7	68,3	35,6	45,7
Zelfstandig	68,6	74,1	72,2	61,8	34,7	39,6
Sociale uitkering	45,6	63,0	62,1	57,6	32,6	38,1
Pensioen uitkering	54,2	59,0	70,8	54,5	34,7	38,4
Student	64,6	83,4	77,1	77,7	34,3	59,4
Zonder inkomen	52,6	67,1	69,0	62,1	31,7	39,2
Totaal	61,3	72,5	72,8	64,9	34,8	44,4

	Tweede Kamer	Politici	Europese Unie	Banken	Grote bedrijven	Kerken
Werknemer	39,3	31,8	41,9	39,5	40,4	26,9
Zelfstandig	38,8	30,6	41,0	32,0	37,9	28,1
Sociale uitkering	29,2	26,1	31,9	40,3	32,9	28,6
Pensioen uitkering	32,4	25,8	33,9	37,2	30,5	34,2
Student	52,9	46,8	67,3	60,8	56,4	34,5
Zonder inkomen	32,6	28,9	35,7	39,7	36,2	32,7
Totaal	38,3	31,7	42,2	41,0	39,4	29,8

* Vertrouwen in politici vanaf 2017

de pers en in kerken is van een duidelijk verschil tussen de studenten en de andere groepen geen sprake. Verder zijn er wederom weinig contrasten tussen werknemers en zelfstandigen en hebben vooral de uitkeringsgerechtigden minder vertrouwen in publieke instituties.

In het voorgaande zijn we ingegaan op de verschillen in het vertrouwen tussen bevolkingsgroepen. Om meer zicht te krijgen op de achterliggende mechanismen voor de contrasten tussen de zes sociaaleconomische groepen, gaan we met behulp van regressieanalyses in op de resultaten zonder controles (M1) en op de resultaten na correctie voor opleiding en demografische kenmerken (geslacht, burgerlijke staat, wel/geen kinderen en migratieachtergrond) (M2).¹⁰

De bevindingen op basis van de regressieanalyses tonen aan dat de zes sociaaleconomische groepen, ook na de correcties, verschillen in het vertrouwen in anderen en in instituties. Zo hebben zelfstandigen meer vertrouwen in andere mensen dan werknemers (Tabel 2), wat ook overeind blijft na de controles (M2). De relatieve-kans-verhoudingen (*odds ratio's*) geven aan dat de kans dat een zelfstandige vertrouwen heeft in andere personen 1,11 keer zo groot is ofwel relatief ongeveer 11 procent hoger is dan de kans dat een werknemer andere mensen vertrouwt. Mensen met een sociale uitkering hebben minder vertrouwen in anderen; de kans dat zij hun medemens vertrouwen is 0,69 zo groot ofwel relatief zo'n 30 procent kleiner dan onder werknemers.¹¹

Zelfstandigen hebben minder vertrouwen in de gezaghebbende instituties – rechters, politie en leger – dan werknemers. Dat geldt ook voor de groepen met een sociale uitkering, een pensioenuitkering en zonder inkomen. Studenten hebben het meeste vertrouwen in die instituties. De zes groepen laten weinig verschillen zien in het vertrouwen in de pers. Het vertrouwen in ambtenaren is het laagst onder de zelfstandigen. De kans dat studenten ambtenaren vertrouwen is bijna twee keer zo groot als de kans dat werknemers vertrouwen hebben in ambtenaren. Ook springen de studenten er positief uit als we kijken naar het vertrouwen in de politiek, en dan vooral naar het vertrouwen in de Europese Unie. Het minste vertrouwen in de politiek hebben de groepen met een sociale uitkering en zonder inkomen. De minste fiducia in de goede bedoelingen van banken hebben de zelfstandigen, het meeste vertrouwen komt van de studenten. Het minste vertrouwen in grote bedrijven hebben de groepen met een sociale uitkering en met een pensioenuitkering, gevolgd door de groep

10 Aangezien de groepen pensioenuitkeringsgerechtigden en studenten zeer sterk samenhangen met leeftijd, is als laatste stap leeftijd toegevoegd als controle voor het model waarbij deze twee groepen zijn samengevoegd met de groep zonder inkomen. Het toevoegen van het besteedbaar inkomen en leeftijd veranderen de resultaten van M2 nauwelijks.

11 De correctie voor inkomen maakt die kans weer iets groter, maar blijft beduidend geringer dan die van de werknemers. Ook het vertrouwen van de groepen met een pensioenuitkering en zonder inkomen is lager dan gemiddeld. Studenten hebben, na correctie, de grootste kans dat ze andere personen vertrouwen. Dit wordt voor een belangrijk deel teweeggebracht door het corrigeren voor het opleidingsniveau: studenten en daarbinnen vooral schoolgaanden, hebben vaak een laag opleidingsniveau en het vertrouwen neemt met het stijgen van het opleidingsniveau fors toe.

Vertrouwen in (pensioen)instituties

Tabel 2. Vertrouwen in andere mensen en instituties naar sociaaleconomische groepen, 2012/2022 (odds ratio's)

	Andere mensen		Rechters		Politie		Leger	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Werknemers (ref.)								
Zelfstandigen	1,13***	1,11**	0,83***	0,85***	0,88***	0,87***	0,75***	0,76***
Sociale uitkering	0,43***	0,69***	0,49***	0,70***	0,55***	0,70***	0,63***	0,73***
Pensioen uitkering	0,61***	0,83***	0,42***	0,60***	0,82***	0,89***	0,56***	0,71***
Studenten	0,94*	1,69***	1,45***	1,92***	1,14***	1,46***	1,62***	1,52***
Zonder inkomen	0,57***	0,84***	0,59***	0,75***	0,75***	0,83***	0,76***	0,81***
Nagelkerke R-kwadraat	0,03	0,14	0,05	0,12	0,01	0,04	0,03	0,05

	Pers		Ambtenaren		Tweede Kamer		Politici	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Werknemers (ref.)								
Zelfstandigen	0,96	0,95	0,78***	0,78***	0,98	0,98	0,94	0,96
Sociale uitkering	0,87***	0,99	0,73***	0,86***	0,64***	0,81***	0,76***	0,87**
Pensioen uitkering	0,96*	1,07**	0,74***	0,95*	0,74***	0,99	0,74***	0,91*
Studenten	0,94*	1,11**	1,74***	1,92***	1,74***	2,23***	1,89***	2,04***
Zonder inkomen	0,84***	0,99	0,77***	0,89*	0,75***	0,88**	0,87*	0,91
Nagelkerke R-kwadraat	0,00	0,02	0,02	0,05	0,02	0,07	0,02	0,05

	Europese Unie		Banken		Grote bedrijven		Kerken	
	M1	M2	M1	M2	M1	M2	M1	M2
Werknemers (ref.)								
Zelfstandigen	0,96	1,02	0,72***	0,76***	0,90***	0,92**	1,06	1,05
Sociale uitkering	0,65***	0,80***	1,03	0,96	0,72***	0,74***	1,09**	1,14***
Pensioen uitkering	0,71***	1,01	0,90***	0,94*	0,65***	0,79***	1,42***	1,46***
Studenten	2,85***	3,05***	2,37***	1,71***	1,90***	1,52***	1,43***	1,42***
Zonder inkomen	0,77***	0,87**	1,01	0,89*	0,84***	0,88**	1,32***	1,15**
Nagelkerke R-kwadraat	0,05	0,11	0,03	0,05	0,03	0,04	0,01	0,02

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

M1 : zonder controles

M2: gecorrigeerd voor opleiding, geslacht, burgerlijke staat, wel/geen kinderen en migratieachtergrond

zonder inkomen, de zelfstandigen, de werknemers en de studenten. In kerken hebben zowel werknemers als zelfstandigen het minste vertrouwen; de groep met een pensioenuitkering heeft hierin het meeste vertrouwen.

4.4 Ontwikkelingen in vertrouwen bij de zes sociaaleconomische groepen

Behalve de landelijke trends in het vertrouwen hebben we ook de ontwikkelingen in het vertrouwen van de zes sociaaleconomische groepen met elkaar vergeleken in de drie perioden 2012-2015, 2016-2019 en 2020-2022. We hebben daarbij onderzocht of veranderingen tussen de drie perioden tot verschillen leiden tussen de zes sociaaleconomische groepen. Door de ontwikkeling in de groep werknemers als referentie te hanteren, zijn we nagegaan in welke mate de trends bij de andere economische groepen daarvan afwijken.

De opname van een interactie (periode*sociaaleconomische groep) in de regressieanalyses leert dat bij alle vertrouwensaspecten de trends divergeren ($p < 0,05$), met uitzondering van het vertrouwen in het leger en in kerken.¹² De diversiteit in de ontwikkeling van het vertrouwen tussen de zes groepen is echter niet groot. Zo zijn er nauwelijks verschillen tussen de werknemers en de zelfstandigen (Tabel 3). De uitzondering hierbij is het sociaal vertrouwen. Waar het vertrouwen in andere mensen bij de werknemers stijgt van 64 naar 69 procent, is de toename van 64 naar 73 procent sterker bij de zelfstandigen. Ook bij de groep mensen zonder inkomen is een sterkere stijging te zien: van 47 naar 59 procent, terwijl de stijging onder studenten beperkt blijft tot 2 procentpunt – van 64 naar 66 procent. Tegengesteld aan de verwachting betekent dit dus dat in de periode van de pandemie het sociaal vertrouwen sterker toenam bij de financieel kwetsbare (beroeps)groepen in de samenleving, zoals mensen met een (sociale) uitkering of zonder inkomen.

Ook bij het vertrouwen in instituties geven de ontwikkelingen geen aanleiding om te concluderen dat het vertrouwen van de kwetsbare groepen het meeste achterblijft. Zo is er, behalve voor het leger, weinig variatie in de vertrouwenspatronen voor de beide andere gezaghebbende instituties: de rechters en de politie. Opvallend is de forse toename van het vertrouwen van de pensioengerechtigden in rechters – van 53 naar 68 procent. Daarnaast is er de bovengemiddelde vertrouwenstoename tussen de eerste (2012 tot 2016) en tweede periode (2016 tot 2020) van de groep ‘zonder inkomen’ in zowel rechters als de politie. Het vertrouwen in de pers is vooral gestegen bij de pensioengerechtigden – van 29 naar 42 procent. Het vertrouwen in ambtenaren vertoont geen opvallende ontwikkelingen, wat ook geldt voor het vertrouwen in de Tweede Kamer en in politici. Voorts is er onder de groep studenten een bovengemiddelde stijging in het vertrouwen in de Europese Unie (van 59

¹² In de modellen is naast de beide hoofdeffecten (sociaaleconomische groep en periode) in respectievelijk zes en drie categorieën, de interactieterm opgenomen om na te gaan of de ontwikkeling bij de zes sociaaleconomische groepen varieert. Indien de interactie niet significant is ($p > 0,05$), dan betekent dit dat de trends in het vertrouwen tussen de zes groepen niet verschillen. De resultaten zijn op verzoek beschikbaar.

Vertrouwen in (pensioen)instituties

Tabel 3. Vertrouwen van sociaaleconomische groepen in drie perioden

		Andere mensen	Rechters	Politie	Leger	Pers	Ambtenaren
Werknemer	2012-2015	63,5	74,8	70,2	65,2	32,3	43,2
	2016-2019	66,0	77,2	75,6	68,4	34,2	46,4
	2020-2022	69,2	82,0	79,8	72,3	42,2	47,9
Zelfstandig	2012-2015	63,6	70,7	67,0	56,9	31,7	35,9
	2016-2019	70,1	75,7	73,8	63,3	34,4	41,4
	2020-2022	73,0	76,2	76,7	66,1	39,0	42,0
Sociale uitkering	2012-2015	41,5	59,4	56,6	54,0	31,4	36,3
	2016-2019	46,8	63,9	63,9	58,7	30,8	38,8
	2020-2022	50,4	67,3	68,2	61,6	37,3	39,8
Pensioen uitkering	2012-2015	52,0	52,9	66,8	52,3	29,0	38,6
	2016-2019	53,6	59,2	70,5	53,9	35,2	39,7
	2020-2022	58,2	67,5	77,1	58,6	42,4	36,4
Student	2012-2015	64,3	81,5	71,9	76,2	30,2	56,3
	2016-2019	63,4	83,5	79,1	77,2	32,3	60,2
	2020-2022	66,4	85,6	81,0	80,2	41,7	62,2
Zonder inkomen	2012-2015	46,5	61,9	63,2	59,7	28,9	37,7
	2016-2019	55,8	69,9	73,6	64,4	30,0	41,1
	2020-2022	58,9	72,7	72,8	62,9	40,7	39,1

		Tweede Kamer	Politici ¹⁾	Europese Unie	Banken	Grote bedrijven	Kerken
Werknemer	2012-2015	34,9		36,1	36,2	42,5	26,8
	2016-2019	41,1	31,2	42,5	38,1	39,5	26,8
	2020-2022	42,7	32,5	49,2	46,1	38,9	27,1
Zelfstandig	2012-2015	35,3		36,7	27,9	41,1	28,5
	2016-2019	40,2	30,7	41,4	32,0	37,1	27,4
	2020-2022	41,4	30,4	45,9	37,2	35,1	28,4
Sociale uitkering	2012-2015	26,1		27,2	37,3	32,9	28,9
	2016-2019	29,0	24,8	31,9	41,1	31,8	28,6
	2020-2022	34,5	27,5	39,6	44,1	34,8	28,2
Pensioen uitkering	2012-2015	29,5		29,7	33,6	32,1	34,4
	2016-2019	33,6	26,0	33,6	36,1	29,8	34,8
	2020-2022	34,9	25,5	40,4	44,1	29,3	33,1
Student	2012-2015	47,1		58,9	52,9	59,6	34,3
	2016-2019	56,5	47,9	69,2	61,9	57,1	33,5
	2020-2022	55,5	45,9	75,4	69,2	51,6	35,9
Zonder inkomen	2012-2015	29,5		29,9	37,4	38,7	31,7
	2016-2019	33,6	26,6	37,6	39,3	33,7	33,0
	2020-2022	36,9	32,1	44,6	45,6	35,6	34,2

1) 'Vertrouwen in politici' beschikbaar vanaf 2017

naar 75 procent) en in banken (van 53 naar 69 procent). Tegelijkertijd laat deze groep in de periode 2020 tot 2023 ten opzichte van de vorige periode een sterkere afname zien in het vertrouwen in grote bedrijven.

In een vervolgstap hebben we onderzocht in welke mate verschillen tussen de zes groepen in de eerder vermelde bevolkingskenmerken een verklaring kunnen bieden voor de aangetroffen verschillen in de vertrouwenstrends.¹³ De correctie zorgt er dan voor dat de verschillen bij het sociaal vertrouwen veelal verdwijnen, waaronder die tussen zelfstandigen en werknemers. De discrepanties in de trends bij het institutionele vertrouwen veranderen echter nauwelijks. Ook leeftijd heeft daarop als aanvullende controle nagenoeg geen effect. Samenvattend lopen de trends weinig uiteen tussen de zes groepen. De studenten vertonen het meest afwijkende patroon.

¹³ Resultaten zijn op verzoek beschikbaar.

5. Netspar-onderzoek

In het Netspar-onderzoek van 2020 is onderzocht in welke mate er vertrouwen is in pensioenfondsen en het pensioensysteem. Eerder zijn resultaten gepresenteerd over vijf groepen zelfstandigen (Bokern, e.a., 2022). We borduren daarop voort door de twee hoofdgroepen – werknemers en zelfstandigen – met elkaar te vergelijken en na te gaan welke persoonskenmerken bepalend zijn voor het vertrouwen. De vergelijking tussen zelfstandigen en werknemers in tabel 4 leert dat het vertrouwen van werknemers in pensioenfondsen en het pensioensysteem (37 en 45 procent) groter is dan dat van zelfstandigen (33 en 40 procent). Dit zijn beduidend lagere percentages dan die uit het, in de introductie vermeldde DNB-onderzoek. De verschillende onderzoeksontwerpen, waaronder de vraagformuleringen, zijn hier wellicht debet aan.

Dit neemt niet weg dat zowel trends als verschillen tussen bevolkingsgroepen in kaart gebracht kunnen worden. In beide groepen, werknemers en zelfstandigen, hebben mannen meer vertrouwen in de pensioenfondsen en het systeem dan vrouwen. Bij de werknemers hebben de oudere leeftijdsgroepen het meeste vertrouwen in de fondsen en het systeem. Ook bij de zelfstandigen neemt het vertrouwen toe met het vorderen van de leeftijd. Bij zowel zelfstandigen als werknemers hebben de hoogstopgeleiden een groter vertrouwen dan de andere opleidingsgroepen. Opleiding hangt samen met inkomen. Inkomen is duidelijk onderscheidend: het laagste inkomenskwartiel heeft het minste, het hoogste kwartiel het meeste vertrouwen in pensioenfondsen. Dit geldt voor de groep werknemers ook voor het vertrouwen in het pensioensysteem.

Zowel gehuwde zelfstandigen als werknemers hebben meer vertrouwen dan ongehuwden en gescheiden personen. Mensen met een of meerdere kinderen tonen meer vertrouwen in fondsen en het systeem dan mensen zonder kinderen. Dat is onder de werknemers ook zo indien de persoon in kwestie een Nederlandse achtergrond heeft. Bij de zelfstandigen gaat dit alleen op voor het vertrouwen in het pensioensysteem.

Verder blijkt dat bij zelfstandigen de financiële zekerheid bijdraagt aan het vertrouwen in fondsen en het systeem. Bij werknemers is, behalve de financiële zekerheid, ook de pensioen kennis en cognitieve reflectie relevant voor beide vertrouwensaspecten. Dit betekent dat naarmate iemand in staat is om vraagstukken op te lossen door te reflecteren in plaats van impulsief te antwoorden (Frederick, 2005), deze persoon meer vertrouwen heeft in de fondsen en het systeem. We vinden geen verbanden met financiële kennis en het financiële welzijn (de financiële bezorgdheid en het kunnen managen van de financiën).

Vertrouwen in (pensioen)instituties

Tabel 4. Vertrouwen in andere mensen en in instituties in mei/juni 2020, van werknemers en zelfstandigen en bevolkingsgroepen

	Pensioenfondsen		Pensioensysteem	
	zelfstandigen	werknemers	zelfstandigen	werknemers
Geslacht				
Man	34,6	40,7	42,1	48,3
Vrouw	30,0	33,4	37,7	40,6
Leeftijd				
15 tot 35 jaar	25,0	33,6	25,2	39,9
35 tot 45 jaar	29,5	37,1	36,0	40,8
45 tot 55 jaar	30,7	36,5	40,0	45,7
55 tot 65 jaar	40,3	42,6	52,0	53,6
65 jaar en ouder	46,4	43,9	46,9	48,6
Opleiding				
Basisonderwijs of lbo	26,4	32,9	23,9	39,3
Mbo	26,7	33,8	36,7	38,7
Hbo	29,2	34,3	36,1	42,9
Universiteit	44,6	47,7	50,6	51,1
Onbekend	34,8	38,1	44,0	50,6
Inkomen				
Eerste (laagste) kwartiel	29,5	30,0	36,8	36,6
Tweede kwartiel	31,8	37,7	36,8	44,8
Derde kwartiel	32,6	37,7	40,5	44,8
Vierde (hoogste) kwartiel	36,5	47,4	45,9	56,9
Burgerlijke staat				
Gehuwd/samenwonend	34,5	39,6	44,4	47,1
Gescheiden	29,2	30,0	38,2	36,8
Ongehuwd	30,7	35,9	33,2	43,2
Kinderen				
Geen kinderen	30,0	34,5	37,1	40,3
Wel kind(eren)	34,0	38,8	41,7	47,2
Migratieachtergrond				
Nederlandse achtergrond	32,4	38,0	41,8	45,1
Migratieachtergrond	34,9	34,4	34,6	42,9
Totaal	32,9	37,2	40,4	44,6

Vertrouwen in (pensioen)instituties

Tabel 5. Vertrouwen in andere mensen en in instituties in mei/juni 2020, van werknemers en zelfstandigen en bevolkingsgroepen (odds ratio's)

	Pensioen fondsen	Pensioen systeem				
Werknemers (ref)						
Zelfstandigen	0,82**	0,84**				
Nagelkerke R-kwadraat	0,001	0,001				
Met andere kenmerken	Pensioen fondsen	Pensioen systeem	Pensioen fondsen	Pensioen systeem	Pensioen fondsen	Pensioen systeem
Sociaaleconomische groep						
Werknemers (ref)						
Zelfstandigen	0,70***	0,71***	Zelfstandigen		Werknemers	
Geslacht (man=ref.)						
Vrouw	0,84**	0,84**	0,84	0,87	0,84*	0,84*
Leeftijd (15 tot 35 jaar = ref.)						
35 tot 45 jaar	1,18	1,04	1,04	1,54	1,20	1,00
45 tot 55 jaar	1,17	1,25*	1,19	1,85**	1,15	1,18
55 tot 65 jaar	1,51***	1,75***	1,81**	2,91***	1,42**	1,59***
65 jaar en ouder	1,71**	1,34	2,31**	2,26**	1,35	1,16
Opleiding (Basisonderwijs of LBO = ref.)						
MBO	0,88	0,91	1,03	1,65	0,85	0,80
HBO	0,77	0,90	1,18	1,65	0,69	0,76
Universiteit	1,30	1,19	2,09**	2,59***	1,15	0,98
Onbekend	0,88	1,14	1,26	1,73*	0,81	1,02
Inkomen huishouden (Eerste (laagste) kwartiel =ref.)						
Tweede kwartiel	1,13	1,11	1,12	0,96	1,13	1,14
Derde kwartiel	1,00	1,01	1,00	0,95	1,02	1,03
Vierde (hoogste) kwartiel	1,19	1,34**	1,07	1,12	1,24	1,43**
Burgerlijke staat (Gehuwd/Samenwonend = ref.)						
Gescheiden	0,74*	0,74*	0,82	0,81	0,73*	0,73*
Ongehuwd	1,07	1,14	1,10	0,76	1,06	1,22
Kinderen (Geen kinderen = ref.)						
Wel kind(eren)	1,09	1,18	1,09	0,78	1,10	1,29**
Herkomst (Nederlandse achtergrond=ref.)						
Migratieachtergrond	1,06	1,05	1,24	0,79	1,02	1,09
Financiële kennis	1,00	1,06	1,02	1,06	1,00	1,05
Pensioenkennis	1,19***	1,12**	1,10	1,03	1,23***	1,14**
Financiële management	0,97	0,99	0,97	1,01	0,97	0,98
Financiële bezorgdheid	1,00	1,03*	1,00	1,03	1,00	1,03
Financiële zekerheid	1,18***	1,16***	1,09***	1,10***	1,20***	1,18***
Cognitieve reflectie	1,14***	1,16***	1,04	1,03	1,16***	1,19***
Observations	3901	3901	1505	1505	2396	2396
Nagelkerke R-kwadraat	0,057	0,055	0,040	0,050	0,063	0,060

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

6. Conclusies en aanbevelingen

Vertrouwen is een belangrijke bouwsteen voor het sociaal kapitaal dat bijdraagt aan zowel de economische groei als het welzijn van de bevolking. In dit artikel zijn we ingegaan op het vertrouwen in andere mensen en in publieke, politieke en private instituten. Dat deden we op basis van het SSW-onderzoek, waar ruim 83.000 personen sinds 2012 aan hebben meegedaan, en het Netspar-onderzoek uit 2020 onder ruim 4.000 personen.

Het vertrouwen is, met uitzondering van het vertrouwen in grote bedrijven en kerken, sinds 2012 gestegen. Een vergelijking van drie perioden – 2012-2015, 2016-2019, en 2020-2022 – leert dat er, naast dat in de Europese Unie, vooral een sterke vertrouwensgroei is in banken. Dat kan enerzijds een gevolg zijn van de nasleep van de financiële crisis die in 2008 begon en daarna langzaam is weggeëbd. Anderzijds is de sterke groei van 8 procentpunt in de derde periode vrijwel geheel toe te schrijven aan de toename tussen het eerste en tweede kwartaal van 2020, dus vlak voorafgaand aan het begin van de Covid-19-pandemie.

Dit spoort redelijk goed met het geschetste vertrouwen in de financiële sector (banken, verzekeraars en pensioenfondsen) dat – na de scherpe dalingen door de financiële crisis, gevolgd door jarenlange stijgingen – gedurende de pandemie vrijwel gelijk is gebleven. De trend sluit echter minder goed aan bij een studie naar het vertrouwen in DNB (Van der Cruijssen, Doll en De Haan, 2022). Daaruit bleek immers dat het vertrouwen gedurende de pandemie was ingezakt. Evenmin past het grotere vertrouwen van mannen en ouderen in DNB (Mosch en Prast, 2008; Van der Cruijssen, Doll en De Haan, 2022) bij het grotere vertrouwen van vrouwen en jongeren in banken. Blijkbaar is het vertrouwen in de toezichthouder van banken geen goede voorspeller van het vertrouwen in de financiële sector, waaronder banken.

Verder hebben we geconstateerd dat het vertrouwen in publieke en politieke instituten geen goede voorspeller is van het vertrouwen in banken. Niet alleen lopen de trends uiteen, maar vooral zijn er nauwelijks raakvlakken met de verschillen tussen bevolkingsgroepen. Waar een hogere opleiding en meer inkomen nagenoeg altijd samengaan met meer vertrouwen, zijn het juist de mensen met de lagere opleidingen en de lagere inkomens die meer fiducia in banken hebben. Wellicht speelt hier mee dat wie minder spaargelden heeft zich minder zorgen maakt of banken nog wel te vertrouwen zijn.

Een andere constatering is dat het effect van een crisis in de context geplaatst moet worden van andere ontwikkelingen in de samenleving. Door de onvrede over de politiek daalde het vertrouwen in de Tweede Kamer en in politici aan het einde van 2022 tot een dieptepunt, na sterke stijgingen aan het begin van de pandemie (CBS, 2023a).

Specifiek zijn we ingegaan op zes sociaaleconomische groepen. Zelfstandigen hebben meer vertrouwen in andere mensen dan werknemers. Het minste sociaal vertrouwen hebben de groepen met een sociale uitkering, een pensioenuitkering en zonder inkomen. Zelf-

standigen hebben echter doorgaans minder vertrouwen in instituties – zowel in de publieke en politieke instituties, als in de private instituties, waaronder banken. De vergelijking van de vertrouwenscijfers van drie perioden toont aan dat trends bij de zes groepen, met uitzondering van de studenten, veelal parallel lopen. Er zijn derhalve geen aanwijzingen dat het vertrouwen bij de financieel meest kwetsbare groepen gedurende de pandemie is achtergebleven ten opzichte van andere groepen.

Dat het vertrouwen tijdens de pandemie in vrijwel de volle breedte is gestegen, hebben we in het volgende perspectief geplaatst: de crisis gaat gepaard met collectieve onzekerheid, bedreiging van de bestaanszekerheid en gedeelde emoties, hetgeen het vertrouwen in (politieke) instituties doet toenemen. Dit indiceert dat mensen door collectieve angst en onzekerheid zoeken naar stevige ankers, waaronder gezaghebbende instituten zoals de politie, rechters en het leger. Mensen hebben in tijden van crisis vooral behoefte aan basiswaarden als (financiële) zekerheid en veiligheid. Dit is relevant voor de financiële sector. Immers, de Covid-19-crisis levert geheel andere effecten op dan de financiële crisis van 2008.

Het besproken Netspar-onderzoek heeft plaatsgevonden aan het begin van de pandemie, in mei en juni 2020 (Bokern, e.a., 2022). Hoewel een extrapolatie met de vertrouwenscijfers uit het SSW-onderzoek lastig is, is het aannemelijk dat het vertrouwen in pensioenfondsen weer gaat inzakken. Dat betekent dat een nog grotere meerderheid, van zowel de zelfstandigen als de werknemers, pensioenfondsen zal gaan wantrouwen. Ook andere factoren kunnen een dempende invloed hebben op het vertrouwen in pensioenfondsen. De financiële zorgen zijn in 2022 sterk toegenomen (CBS, 2023b). Dit kan, mede in het licht van hoge inflatie, gepaard gaan met meer wantrouwen in de pensioenfondsen. De bevindingen van het Netspar-onderzoek, waaruit een positief verband tussen financiële zekerheid en vertrouwen in pensioenfondsen naar voren komt, ondersteunt de gedachte dat het vertrouwen in de fondsen zal afbrokkelen.

Voorspellingen over het vertrouwen in de financiële sector zijn echter allerm minst eenvoudig te doen. Relaties met bevolkingskenmerken spelen daarbij ook een rol; zo is leeftijd relevant bij een vergrijzende populatie. Bovendien maakt het uit of er sprake is van een leeftijds- of van een cohorteffect. Dit raakt ook aan de vraag of vertrouwen een kenmerk is dat vooral in de formatieve jaren tot stand komt en vervolgens stabiel blijft of door diverse factoren kan veranderen. Wij vonden dat met het vorderen van de jaren het vertrouwen bij bijna alle aspecten, inclusief banken, afneemt. Indien ouder worden betekent dat het vertrouwen daalt, dan zal het vertrouwen in banken door de vergrijzing afnemen. Indien het opgespaarde vertrouwen binnen het cohort als het ware wordt meegenomen, dan is te

verwachten dat het vertrouwen op den duur zal toenemen, namelijk wanneer de jongere cohorten de oudere cohorten vervangen.¹⁴

Voor vertrouwen in pensioenfondsen vonden wij op basis van het Netspar-onderzoek dat dit, in tegenstelling tot dat in andere instituten, bij ouderen toenam. Dat geldt echter vooral voor de zelfstandigen. Bezien vanuit dit leeftijdsperspectief leidt de vergrijzing tot een stijging van het vertrouwen in pensioenfondsen. Vanuit de cohortbenadering echter zal het vertrouwen in de toekomst dalen (Goedkoop, Mangan, Mastrogiacomo, Hochguertel, 2023).¹⁵

Het Netspar-onderzoek toont ook aan dat werknemers meer vertrouwen in fondsen en het systeem hebben dan zelfstandigen. Bij zelfstandigen is er doorgaans minder verschil tussen de subpopulaties dan bij werknemers. Een uitzondering is de opleiding: hoogopgeleide zelfstandigen tonen meer vertrouwen in fondsen en het systeem dan de laagopgeleiden. Bij werknemers zijn de factoren een hoog inkomen, gehuwd zijn, kinderen hebben en man zijn relevant voor het vertrouwen.

De financiële zekerheid is voor zowel zelfstandigen als voor werknemers van belang voor het vertrouwen. Bij werknemers gaat bovendien het vermogen om vraagstukken reflectief op te lossen (de cognitieve reflectie) gepaard met een groter vertrouwen. In tegenstelling tot studies over het vertrouwen in DNB (Van der Crujisen, de Haan en Roerink, 2021) blijkt de financiële kennis geen aanvullende verklaring te bieden voor het vertrouwen in de fondsen. Evenmin is er een relatie met de bezorgdheid over de financiën.

Pensioenfondsen zullen er rekening mee moeten houden dat het vertrouwen van burgers in de fondsen relatief laag is. En het zal lastig zijn dit om te buigen, aangezien de financiële kennis en bezorgdheid hierbij geen rol spelen. Als een mogelijk instrument resteert dan alleen het vergroten van de financiële zekerheid. Dat kan betekenen dat meer en betere communicatie nodig is om ervoor te zorgen dat mensen zich minder zorgen maken over hun huidige en toekomstige financiële situatie. Het nieuwe pensioenstelsel biedt daartoe een uitgelezen mogelijkheid. Gelet op de verschillen in het vertrouwen kan dit toegesneden worden op specifieke bevolkingsgroepen, waaronder zelfstandigen en werknemers. Zelfstandigen hebben meer vertrouwen in andere mensen, hetgeen een veelgebruikte indicator is van het sociaal kapitaal. Aangezien Ricci en Caratelli (2017) laten zien dat meer sociaal kapitaal de vrijwillige deelname aan een particuliere pensioenregeling stimuleert, biedt dit wellicht perspectief om het pensioensparen van zelfstandigen te bevorderen.

14 Daar spelen nog andere factoren mee. Zo neemt het wantrouwen in banken toe naarmate het niveau van de opleiding hoger is. Dus indien het gemiddelde opleidingsniveau stijgt, zal het vertrouwen in banken dalen.

15 Daarbij maken we de kanttekening dat 65-plussers zijn ondervertegenwoordigd en 75-plussers nagenoeg niet hebben meegedaan aan het Netspar-onderzoek, aangezien dit alleen betrekking heeft op werknemers en zelfstandigen.

Referenties

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood Press, 241-258.
- Bokern, P, Linde, J., Riedl, A., Schmeets, H. en Werner, P. (2022). A comparison of pensionrelevant preferences, traits, skills, and attitudes between the self-employed and employees in the Netherlands. Netspar Industry Paper Series (Design Paper 216).
- CBS (2023a). Minste vertrouwen in Tweede Kamer in 10 jaar tijd , 9 mei 2023. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/19/minste-vertrouwen-in-tweede-kamer-in-10-jaar-tijd>
- CBS (2023b). Zorgen over financiële toekomst in jaar tijd flink toegenomen, 8 juni 2023. https://www.cbs.nl/?sc_itemid=45ee66d3-97a2-43de-9d5d-9b94fb34b4d8&sc_lang=nl-nl
- CBS (2023c). Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken. <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/85533NED?q=vertrouwen%20in%20mensen%202022>
- Coté, S. en Healy, T. (2001). *The well-being of nations. The role of human and social capital*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Crujisen, C. van der, de Haan, J., en Roerink, R. (2021). Financial knowledge and trust in financial institutions. *Journal of Consumer Affairs*, 55(2), 680-714.
- Crujisen, C. van der, Doll, M. en De Haan J. (2022). What drives trust in the financial sector supervisor? New empirical evidence. DNB working paper 750, Amsterdam.
- Crujisen, C. van der, de Haan, J., en Van Rooij, M. (2023). The impact of high inflation on trust in national politics and central banks. DNB working paper 762, Amsterdam.
- Dalen, H., van, en Henkens, K. (2015). Het vertrouwen in de pensioensector — trends en determinanten. *TPEdigitaal*, 9(1), 1-20.
- Dalen, H., van, en Henkens, K. (2021). 'Divergerend pensioenvertrouwen in een jaar van paniek en verwarring', *Me Judice*, 31 mei 2021 *P202101.pdf* ([netspar.nl](https://www.netspar.nl))
- Dalen, H., van, en Henkens, K. (2022). Trust and Distrust in Pension Institutions in Times of Decline and Reform. Netspar Industry Paper Series (Design Paper 211). *Vertrouwen en wantrouwen in pensioen-institutes: 2004-2021 - Netspar*
- Delhey, J. en Newton, K. (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European societies* 5(2), 93-137.
- Dinesen, P. en Jæger, M. (2013). The Effect of Terror on Institutional Trust: New Evidence from the 3/11 Madrid Terrorist Attack. *Political Psychology*, 34 (6), 917-926.
- Dotti Sani, G.M. en Magistro, B. (2016). Increasingly unequal? The economic crisis, social inequalities and trust in the European Parliament in 20 European countries. *European Journal of Political Research*, 55: 246-457.
- Engbersen, G., Van Bochove, M., De Boom, J., Bussemaker, J., El Farisi, B., Krouwel, A., V Lindert, J., Rusinovic, K. , Snel, E., Van Heck, L., Van der Veen, H. en Van Wensveen, P. (2021). De Laag-Vertrouwensamenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland, vijfde meting. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Frederick, S. (2005). 'Cognitive Reflection and Decision Making.' *Journal of Economic Perspectives*, 19 (4): 25-42. DOI: 10.1257/089533005775196732
- Goedkoop, F., Mangan, M., Mastrogiacomo, M. en Hochguertel, S. (2023). Trust in financial performance of pension funds, public perception, and its effect on participation in voluntary pension saving plans. De Nederlandsche Bank Working Paper 783, <https://ssrn.com/abstract=4495063>
- Hetherington, M. en Nelson, M. (2003). Anatomy of a rally effect: George W. Bush and the war on terrorism. *Political Science and Politics*, 36(1), 37-42.

- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles in advanced industrial society*. New Jersey: Princeton University Press.
- Knack S. en Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic pay-off? A cross country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251-1288.
- Keeley, B. (2007). *Human capital: how what you know shapes your life*. Paris: OECD.
- Miltenburg, E., den Ridder, J., Wagemans F. en Schaper, J. (2021). *Burgerperspectieven 2021, kwartaal 2*. Den Haag: SCP.
- Mosch, R. en Prast, H. (2008). Confidence and trust: Empirical investigations for the Netherlands and the financial sector. DNB Occasional Study 6(2). https://www.dnb.nl/binaries/OS_Vol6_2_08_tcm46-175279.pdf
- Mueller, J. (1970). Presidential Popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64, 18-34.
- OECD. (2017). *OECD Guidelines on Measuring Trust*. Parijs: OECD Publishing.
- Portela, M., I. Neira, en Del Mar Salinas-Jiménez, M. (2013). Social Capital and Subjective Wellbeing in Europe: A New Approach on Social Capital, *Social Indicators Research*, 114, 493-511. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-012-0158-x>
- Ricci, O., en Caratelli, M. (2017). Financial literacy, trust, and retirement planning. *Journal of pension economics & finance*, 16(1), 43-64.
- Schmeets, H. (2022). *De Heitjes en het sociaal kapitaal in Heerlen*. CBS: Den Haag/Heerlen/Bonaire, 19 oktober 2022. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2022/de-heitjes-en-het-sociaal-kapitaal-in-heerlen?onepage=true>
- Schmeets, H. (2023). Het laag vertrouwen in de samenleving in Heerlen. CBS: Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2 oktober 2023. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2023/het-laag-vertrouwen-in-de-samenleving-in-heerlen/3-het-vertrouwen-in-heerlen>
- Schmeets, H. en Exel, J. (2022a). Vertrouwen in medemens en instituties voor en tijdens de pandemie. *Statistische Trends*, 31 maart 2022. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2022/vertrouwen-in-medemens-en-instituties-voor-en-tijdens-de-pandemie>
- Schmeets, H. en Exel, J. (2022b). *De Heitjes en het vertrouwen in instituties in Heerlen*. CBS: Den Haag/Heerlen/Bonaire, 20 juli 2022.
- Schraff, D. (2020). *Political trust during the Covid-19 pandemic: Rally around the flag or lockdown effects?* Zurich: Center for Comparative and International Studies, 1-18.
- Stiglitz, J.E., Sen, A., en Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commissions on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. (www.stiglitz-sen-fitoussi.fr)
- Uslaner, E. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Woolcock M. (1998). Social capital and economic development. *Theory and Society*, 27(2), 151-208.

Bijlage: Tabel A1

Tabel A1. Vertrouwen naar bevolkingsgroepen (%), 2012-2022

	Andere mensen	Rechtsers	Politie	Leger	Pers	Ambtenaren
Geslacht						
1 Man	63,9	72,5	71,2	63,8	36,5	44,9
2 Vrouw	58,8	72,5	74,3	66,2	33,2	44,0
Leeftijd						
15 tot 25 jaar	61,8	81,5	75,4	77,8	32,1	56,6
25 tot 35 jaar	66,0	80,7	74,1	72,8	33,3	48,9
35 tot 45 jaar	65,1	77,7	75,0	69,4	36,5	46,6
45 tot 55 jaar	63,5	73,9	71,7	63,2	36,3	42,1
55 tot 65 jaar	60,7	68,5	70,7	57,3	35,5	38,6
65 tot 75 jaar	55,6	60,0	68,9	54,4	35,3	35,8
75 jaar en ouder	51,8	56,8	73,8	53,9	34,7	41,5
Opleiding						
Basisonderwijs	39,6	54,0	64,7	56,9	29,1	38,7
LBO	46,9	61,5	67,8	61,9	30,0	39,7
MBO	59,1	71,3	71,1	66,0	32,0	42,1
HBO	77,2	83,6	78,5	67,7	38,5	49,6
Universiteit	84,6	88,1	81,5	69,7	47,4	59,0
Besteedbaar inkomen huishoudens						
Eerste (laagste) kwartiel	51,1	67,5	68,2	61,9	33,4	43,6
Tweede kwartiel	52,9	64,8	69,7	61,6	31,4	40,0
Derde kwartiel	62,5	73,1	73,6	65,9	34,2	43,8
Vierde (hoogste) kwartiel	72,6	80,3	77,1	68,4	38,7	48,3
Burgerlijke staat						
Gehuwd / Samenwonend	61,9	70,5	72,8	62,7	34,4	41,5
Gescheiden	53,7	65,3	67,7	56,9	34,3	38,4
Weduwe / weduwnaar	51,4	58,2	74,5	55,3	34,8	41,8
Ongehuwd	64,0	78,9	73,7	71,0	35,6	50,0
Kinderen						
Geen kinderen	60,0	68,8	71,7	60,5	35,4	41,5
Wel kind(eren)	63,0	77,2	74,1	70,5	34,2	48,1
Migratieachtergrond						
Nederlandse achtergrond	64,0	72,7	74,0	65,3	34,9	43,0
Migratieachtergrond	51,4	72,1	68,2	63,5	34,7	49,6
Totaal	61,3	72,5	72,8	64,9	34,9	44,4

Vertrouwen in (pensioen)instituties

	Tweede Kamer	Politici	Europese Unie	Banken	Grote bedrijven	Kerken
Geslacht						
1 Man	38,3	31,0	40,2	38,1	39,9	28,6
2 Vrouw	38,4	32,4	44,4	44,0	38,9	31,1
Leeftijd						
15 tot 25 jaar	49,6	44,8	64,3	60,7	57,5	34,5
25 tot 35 jaar	41,2	34,2	49,9	45,7	45,7	30,2
35 tot 45 jaar	40,4	33,8	42,2	39,5	41,8	28,4
45 tot 55 jaar	37,0	30,6	36,5	35,8	37,0	25,2
55 tot 65 jaar	33,3	25,5	32,3	31,3	28,7	25,4
65 tot 75 jaar	31,0	23,1	32,0	32,7	27,7	29,0
75 jaar en ouder	34,1	29,2	37,4	44,0	34,4	42,6
Opleiding						
Basisonderwijs	30,6	30,6	33,7	47,2	39,2	33,5
LBO	31,6	29,9	35,6	44,8	41,0	32,1
MBO	35,6	30,2	38,3	40,4	40,5	28,8
HBO	48,1	38,0	48,0	36,0	38,3	27,9
Universiteit	56,9	42,7	58,9	34,5	39,1	29,9
Besteedbaar inkomen huishoudens						
Eerste (laagste) kwartiel	35,9	30,6	43,1	45,0	39,8	33,0
Tweede kwartiel	31,4	27,1	35,4	41,4	36,6	30,5
Derde kwartiel	37,2	31,0	40,5	39,7	38,3	29,5
Vierde (hoogste) kwartiel	45,5	36,2	47,7	39,5	42,0	27,9
Burgerlijke staat						
Gehuwd / Samenwonend	36,3	29,2	37,0	36,6	35,8	31,7
Gescheiden	31,7	24,8	33,1	35,8	32,4	20,8
Weduwe / weduwnaar	33,2	29,3	35,0	45,8	34,9	38,2
Ongehuwd	43,4	36,7	52,2	47,3	46,1	28,4
Kinderen						
Geen kinderen	35,5	28,4	39,0	37,4	34,2	28,5
Wel kind(eren)	41,9	35,9	46,3	45,6	45,7	31,6
Migratieachtergrond						
Nederlandse achtergrond	37,8	31,5	40,8	39,6	38,7	28,7
Migratieachtergrond	40,3	32,2	47,6	46,5	41,9	34,3
Totaal	38,4	31,7	42,3	41,1	39,4	29,8

Bijlage: Economische vragen en constructievariabelen

Variabele	Verwoording
Vertrouwen in andere mensen	<i>Binair: 0 "Men kan niet voorzichtig genoeg zijn" - 1 "De meeste mensen zijn wel te vertrouwen"</i>
	Vindt u over het algemeen dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?
Vertrouwen in instituties	<i>Schaal: 1 "helemaal geen vertrouwen" - 4 "heel veel vertrouwen"</i>
	Wilt u voor elk van de volgende instellingen aangeven hoeveel vertrouwen u hierin heeft? Hoeveel vertrouwen heeft u in
Publieke instituties	... het rechtssysteem ... de politie ... de Tweede Kamer ... de wetenschap
Private instituties	... banken ... grote bedrijven
Pensioeninstituties	... pensioenfondsen ... het huidige Nederlandse pensioenstelsel ... het toekomstige Nederlandse pensioenstelsel [met optie "ik weet het niet"]
Financiële Kennis (1)	<i>Meerkeuze: <u>meer dan €102</u>, precies €102, minder dan €102, weet ik niet, ik wil het niet zeggen</i>
	Veronderstel dat u 100 euro op een spaarrekening heeft en de rente is 2% per jaar. Hoeveel denkt u dan dat u na vijf jaar op de spaarrekening heeft, ervan uitgaande dat u al het geld op deze rekening laat staan?
Financiële Kennis (2)	<i>Meerkeuze: <u>meer dan vandaag</u>, precies hetzelfde als vandaag, <u>minder dan vandaag</u>, weet ik niet, ik wil het niet zeggen</i>
	Veronderstel dat de rente op uw spaarrekening 1% per jaar is en de inflatie is gelijk aan 2% per jaar. Zou u dan na 1 jaar meer, precies hetzelfde of minder kunnen kopen dan vandaag met het geld op de rekening?
Financiële Kennis (3)	<i>Meerkeuze: <u>waar</u>, <u>niet waar</u>, weet ik niet, ik wil het niet zeggen</i>
	Waar of niet waar? Een aandeel van een bedrijf geeft normaal gesproken een zekerder rendement dan een beleggingsfonds dat alleen in aandelen belegt.
Financiële Kennis (4)	<i>Meerkeuze: <u>waar</u>, <u>niet waar</u>, weet ik niet, ik wil het niet zeggen</i>
	Waar of niet waar? Een hypotheek met 15 jaar looptijd vereist hogere maandelijkse afbetalingen dan een hypotheek met 30 jaar looptijd, maar de rente over de totale looptijd is lager.
Financiële Kennis (5)	<i>Meerkeuze: <u>die zouden moeten stijgen</u>, <u>die zouden moeten dalen</u>, die zouden gelijk moeten blijven, weet ik niet, ik wil het niet zeggen</i>
	Als de rente stijgt, wat zou er dan moeten gebeuren met de obligatiekoersen?
Financiële Management (α = 0.61)	<i>Schaal: 1 "helemaal oneens" - 5 "helemaal mee eens"</i>
	1) Ik beheer mijn dagelijkse financiële zaken op een zeer georganiseerde manier. 2) Ik ben zeer impulsief en vaak verleid tot het kopen van dingen waar ik eigenlijk geen geld voor heb. (R) 3) Ik betaal mijn rekeningen nooit te laat. 4) Ik betaal liever artikelen op krediet dan te wachten tot ik het geld heb gespaard. (R)
Cognitieve Reflectie (1)	<i>Open Question (juiste antwoord is 5)</i>
	Een knuppel en een bal kosten samen €110. De knuppel kost €100 meer dan de bal. Hoeveel kost de bal?

Vertrouwen in (pensioen)instituties

Variabele	Verwoording
Cognitieve Reflectie (2)	<i>Open Question (juiste antwoord is 5)</i>
	Als vijf machines er vijf minuten over doen om vijf onderdelen te maken, hoe lang doen honderd machines er dan over om honderd onderdelen te maken?
Cognitieve Reflectie (3)	<i>Open Question (juiste antwoord is 47)</i>
	Een vijver is deels bedekt met waterleliebladeren. Iedere dag verdubbelt de hoeveelheid waterleliebladeren. Als het 48 dagen kost voordat de waterleliebladeren de hele vijver bedekt hebben, hoe lang kost het dan voordat de waterleliebladeren de halve vijver bedekt hebben?
Pensioen	<i>Schaal: 1 "Zeer weinig" - 5 "Zeer Veel"</i>
Kennis	Hoeveel kennis heeft u over uw eigen pensioen?
Financiële Bezorgdheid ($\alpha = 0.74$)	<i>Schaal: 1 "helemaal mee oneens" - 5 "helemaal mee eens"</i>
	<ol style="list-style-type: none"> 1) Ik word onzeker van de vaktaal van financiële experts. 2) Ik maak mij zorgen over financiële en geldzaken. 3) Ik stel financiële beslissingen meestal uit. 4) Na het maken van een beslissing, ben ik onzeker of ik de juiste beslissing heb gemaakt.
Financiële Zekerheid ($\alpha = 0.83$)	<i>Schaal: 1 "helemaal mee oneens" - 5 "helemaal mee eens"</i>
	<ol style="list-style-type: none"> 1) Ik voel me comfortabel in mijn huidige financiële situatie. 2) Ik heb vertrouwen in mijn financiële toekomst. 3) Ik heb er vertrouwen in dat ik genoeg geld heb om mezelf te onderhouden tijdens mijn pensioen, ongeacht hoe lang ik leef.

Opmerking: R geeft aan dat de schaal omgekeerd is. α refereert naar Cronbach's alpha (Cronbach, 1951) en meet de mate van samenhang (interne consistentie) tussen de vragen gebruikt voor een schaal.

Overzicht uitgaven in de Design Paper serie

- 1 Naar een nieuw pensioencontract (2011)
Lans Bovenberg en Casper van Ewijk
- 2 Langlevenrisico in collectieve pensioencontracten (2011)
Anja De Waegenaere, Alexander Paulis en Job Stigter
- 3 Bouwstenen voor nieuwe pensioencontracten en uitdagingen voor het toezicht daarop (2011)
Theo Nijman en Lans Bovenberg
- 4 European supervision of pension funds: purpose, scope and design (2011)
Niels Kortleve, Wilfried Mulder and Antoon Pelsser
- 5 Regulating pensions: Why the European Union matters (2011)
Ton van den Brink, Hans van Meerten and Sybe de Vries
- 6 The design of European supervision of pension funds (2012)
Dirk Broeders, Niels Kortleve, Antoon Pelsser and Jan-Willem Wijckmans
- 7 Hoe gevoelig is de uittredeleeftijd voor veranderingen in het pensioenstelsel? (2012)
Didier Fouarge, Andries de Grip en Raymond Montizaan
- 8 De inkomensverdeling en levensverwachting van ouderen (2012)
Marika Knoef, Rob Alessie en Adriaan Kalwij
- 9 Marktconsistente waardering van zachte pensioenrechten (2012)
Theo Nijman en Bas Werker
- 10 De RAM in het nieuwe pensioenakkoord (2012)
Frank de Jong en Peter Schotman
- 11 The longevity risk of the Dutch Actuarial Association's projection model (2012)
Frederik Peters, Wilma Nusselder and Johan Mackenbach
- 12 Het koppelen van pensioenleeftijd en pensioenaanspraken aan de levensverwachting (2012)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg en Tim Boonen
- 13 Impliciete en expliciete leeftijdsdifferentiatie in pensioencontracten (2013)
Roel Mehlkopf, Jan Bonenkamp, Casper van Ewijk, Harry ter Rele en Ed Westerhout
- 14 Hoofdpijnen Pensioenakkoord, juridisch begrepen (2013)
Mark Heemsker, Bas de Jong en René Maatman
- 15 Different people, different choices: The influence of visual stimuli in communication on pension choice (2013)
Elisabeth Brügggen, Ingrid Rohde and Mijke van den Broeke
- 16 Herverdeling door pensioenregelingen (2013)
Jan Bonenkamp, Wilma Nusselder, Johan Mackenbach, Frederik Peters en Harry ter Rele
- 17 Guarantees and habit formation in pension schemes: A critical analysis of the floor-leverage rule (2013)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 18 The holistic balance sheet as a building block in pension fund supervision (2013)
Erwin Fransen, Niels Kortleve, Hans Schumacher, Hans Staring and Jan-Willem Wijckmans

- 19 Collective pension schemes and individual choice (2013)
Jules van Binsbergen, Dirk Broeders, Myrthe de Jong and Ralph Koijen
- 20 Building a distribution builder: Design considerations for financial investment and pension decisions (2013)
Bas Donkers, Carlos Lourenço, Daniel Goldstein and Benedict Dellaert
- 21 Escalerende garantietoezeggingen: een alternatief voor het StAr RAM-contract (2013)
Servaas van Bilsen, Roger Laeven en Theo Nijman
- 22 A reporting standard for defined contribution pension plans (2013)
Kees de Vaan, Daniele Fano, Herialt Mens and Giovanna Nicodano
- 23 Op naar actieve pensioenconsumenten: Inhoudelijke kenmerken en randvoorwaarden van effectieve pensioencommunicatie (2013)
Niels Kortleve, Guido Verbaal en Charlotte Kuiper
- 24 Naar een nieuw deelnemergericht UPO (2013)
Charlotte Kuiper, Arthur van Soest en Cees Dert
- 25 Measuring retirement savings adequacy; developing a multi-pillar approach in the Netherlands (2013)
MARIKE Knoef, Jim Been, Rob Alessie, Koen Caminada, Kees Goudswaard, and Adriaan Kalwij
- 26 Illiquiditeit voor pensioenfondsen en verzekeraars: Rendement versus risico (2014)
Joost Driessen
- 27 De doorsneesystematiek in aanvullende pensioenregelingen: effecten, alternatieven en transitiepaden (2014)
Jan Bonenkamp, Ryanne Cox en Marcel Lever
- 28 EIOPA: bevoegdheden en rechtsbescherming (2014)
Ivor Witte
- 29 Een institutionele beleggersblik op de Nederlandse woningmarkt (2013)
Dirk Brounen en Ronald Mahieu
- 30 Verzekeraar en het reële pensioencontract (2014)
Jolanda van den Brink, Erik Lutjens en Ivor Witte
- 31 Pensioen, consumptiebehoeften en ouderenzorg (2014)
MARIKE Knoef, Arjen Hussem, Arjan Soede en Jochem de Bresser
- 32 Habit formation: implications for pension plans (2014)
Frank de Jong and Yang Zhou
- 33 Het Algemeen pensioenfonds en de taakafbakening (2014)
Ivor Witte
- 34 Intergenerational Risk Trading (2014)
Jiajia Cui and Eduard Ponds
- 35 Beëindiging van de doorsneesystematiek: juridisch navigeren naar alternatieven (2015)
Dick Boeijen, Mark Heemskerk en René Maatman
- 36 Purchasing an annuity: now or later? The role of interest rates (2015)
Thijs Markwat, Roderick Molenaar and Juan Carlos Rodriguez
- 37 Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands (2015)
Mauro Mastrogiacomo, Yue Li and Rik Dillingh
- 38 The psychology and economics of reverse mortgage attitudes. Evidence from the Netherlands (2015)
Rik Dillingh, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi and Cesira Urzi Brancati
- 39 Keuzevrijheid in de uittreedleeftijd (2015)
Arthur van Soest
- 40 Afschaffing doorsneesystematiek: verkenning van varianten (2015)
Jan Bonenkamp en Marcel Lever
- 41 Nederlandse pensioenopbouw in internationaal perspectief (2015)
MARIKE Knoef, Kees Goudswaard, Jim Been en Koen Caminada
- 42 Intergenerationele risicodeling in collectieve en individuele pensioencontracten (2015)
Jan Bonenkamp, Peter Broer en Ed Westerhout
- 43 Inflation Experiences of Retirees (2015)
Adriaan Kalwij, Rob Alessie, Jonathan Gardner and Ashik Anwar Ali
- 44 Financial fairness and conditional indexation (2015)
Torsten Kleinow and Hans Schumacher

- 45 Lessons from the Swedish occupational pension system (2015)
Lans Bovenberg, RYanne Cox and Stefan Lundbergh
- 46 Heldere en harde pensioenrechten onder een PPR (2016)
Mark Heemskerck, René Maatman en Bas Werker
- 47 Segmentation of pension plan participants: Identifying dimensions of heterogeneity (2016)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brügggen, Thomas Post and Chantal Hoet
- 48 How do people spend their time before and after retirement? (2016)
Johannes Binswanger
- 49 Naar een nieuwe aanpak voor risicoprofiel-meting voor deelnemers in pensioenregelingen (2016)
Benedict Dellaert, Bas Donkers, Marc Turlings, Tom Steenkamp en Ed Vermeulen
- 50 Individueel defined contribution in de uitkeringsfase (2016)
Tom Steenkamp
- 51 Wat vinden en verwachten Nederlanders van het pensioen? (2016)
Arthur van Soest
- 52 Do life expectancy projections need to account for the impact of smoking? (2016)
Frederik Peters, Johan Mackenbach en Wilma Nusselder
- 53 Effecten van gelaagdheid in pensioen-documenten: een gebruikersstudie (2016)
Louise Nell, Leo Lentz en Henk Pander Maat
- 54 Term Structures with Converging Forward Rates (2016)
Michel Vellekoop and Jan de Kort
- 55 Participation and choice in funded pension plans (2016)
Manuel García-Huitrón and Eduard Ponds
- 56 Interest rate models for pension and insurance regulation (2016)
Dirk Broeders, Frank de Jong and Peter Schotman
- 57 An evaluation of the nFTK (2016)
Lei Shu, Bertrand Melenberg and Hans Schumacher
- 58 Pensioenen en inkomensongelijkheid onder ouderen in Europa (2016)
Koen Caminada, Kees Goudswaard, Jim Been en Marike Knoef
- 59 Towards a practical and scientifically sound tool for measuring time and risk preferences in pension savings decisions (2016)
Jan Potters, Arno Riedl and Paul Smeets
- 60 Save more or retire later? Retirement planning heterogeneity and perceptions of savings adequacy and income constraints (2016)
Ron van Schie, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 61 Uitstroom van oudere werknemers bij overheid en onderwijs. Selectie uit de poort (2016)
Frank Cörvers en Janneke Wilschut
- 62 Pension risk preferences. A personalized elicitation method and its impact on asset allocation (2016)
Gosse Alserda, Benedict Dellaert, Laurens Swinkels and Fieke van der Lecq
- 63 Market-consistent valuation of pension liabilities (2016)
Antoon Pelsser, Ahmad Salahnejhad and Ramon van den Akker
- 64 Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? (2016)
Mauro Mastrogiacomo
- 65 Effectieve ondersteuning van zelfmanagement voor de consument (2016)
Peter Lapperre, Alwin Oerlemans en Benedict Dellaert
- 66 Risk sharing rules for longevity risk: impact and wealth transfers (2017)
Anja De Waegenare, Bertrand Melenberg and Thijs Markwat
- 67 Heterogeniteit in doorsnee-problematiek. Hoe pakt de transitie naar degressieve opbouw uit voor verschillende pensioenfondsen? (2017)
Loes Frehen, Wouter van Wel, Casper van Ewijk, Johan Bonekamp, Joost van Valkengoed en Dick Boeijen
- 68 De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen (2017)
Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard en Jason Rhuggenaath

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 69 De combinatie van betaald en onbetaald werk in de jaren voor pensioen (2017)
Marleen Damman en Hanna van Solinge
- 70 Default life-cycles for retirement savings (2017)
Anna Grebenchtchikova, Roderick Molenaar, Peter Schotman en Bas Werker
- 71 Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer? (2017)
Casper van Ewijk, Roel Mehlkopf, Sara van den Bleeken en Chantal Hoet
- 72 Activating pension plan participants: investment and assurance frames (2017)
Wiebke Eberhardt, Elisabeth Brüggen, Thomas Post en Chantal Hoet
- 73 Zerotopia - bounded and unbounded pension adventures (2017)
Samuel Sender
- 74 Keuzemogelijkheden en maatwerk binnen pensioenregelingen (2017)
Saskia Bakels, Agnes Joseph, Niels Kortleve en Theo Nijman
- 75 Polderen over het pensioenstelsel. Het debat tussen de sociale partners en de overheid over de ouderdagvoorzieningen in Nederland, 1945-2000 (2017)
Paul Brusse
- 76 Van uitkeringsovereenkomst naar PPR (2017)
Mark Heemskerk, Kees Kamminga, René Maatman en Bas Werker
- 77 Pensioenresultaat bij degressieve opbouw en progressieve premie (2017)
Marcel Lever en Sander Muns
- 78 Bestedingsbehoeften bij een afnemende gezondheid na pensionering (2017)
Lieke Kools en Marike Knoef
- 79 Model Risk in the Pricing of Reverse Mortgage Products (2017)
Anja De Waegenaere, Bertrand Melenberg, Hans Schumacher, Lei Shu and Lieke Werner
- 80 Expected Shortfall voor toezicht op verzekeraars: is het relevant? (2017)
Tim Boonen
- 81 The Effect of the Assumed Interest Rate and Smoothing on Variable Annuities (2017)
Anne G. Balter and Bas J.M. Werker
- 82 Consumer acceptance of online pension investment advice (2017)
Benedict Dellaert, Bas Donkers and Carlos Lourenço
- 83 Individualized life-cycle investing (2017)
Gréta Oleár, Frank de Jong and Ingmar Minderhoud
- 84 The value and risk of intergenerational risk sharing (2017)
Bas Werker
- 85 Pensioenwensen voor en na de crisis (2017)
Jochem de Bresser, Marike Knoef en Lieke Kools
- 86 Welke vaste dalingen en welk beleggingsbeleid passen bij gewenste uitkeringsprofielen in verbeterde premiereregelingen? (2017)
Johan Bonekamp, Lans Bovenberg, Theo Nijman en Bas Werker
- 87 Inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen in de langdurige ouderenzorg: een levensloopperspectief (2017)
Arjen Hussem, Harry ter Rele en Bram Wouterse
- 88 Creating good choice environments - Insights from research and industry practice (2017)
Elisabeth Brüggen, Thomas Post and Kimberley van der Heijden
- 89 Two decades of working beyond age 65 in the Netherlands. Health trends and changes in socio-economic and work factors to determine the feasibility of extending working lives beyond age 65 (2017)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt and Suzan van der Pas
- 90 Cardiovascular disease in older workers. How can workforce participation be maintained in light of changes over time in determinants of cardiovascular disease? (2017)
Dorly Deeg, E. Burgers and Maaïke van der Noordt
- 91 Zicht op zzp-pensioen (2017)
Wim Zwinkels, Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada en Kees Goudswaard
- 92 Return, risk, and the preferred mix of PAYG and funded pensions (2017)
Marcel Lever, Thomas Michielsen and Sander Muns

Vertrouwen in (pensioen)instituten

- 93 Life events and participant engagement in pension plans (2017)
Matthew Blakstad, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 94 Parttime pensioneren en de arbeidsparticipatie (2017)
Raymond Montizaan
- 95 Keuzevrijheid in pensioen: ons brein wil niet kiezen, maar wel gekozen hebben (2018)
Walter Limpens en Joyce Vonken
- 96 Employability after age 65? Trends over 23 years in life expectancy in good and in poor physical and cognitive health of 65-74-year-olds in the Netherlands (2018)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk, Hannie Comijs and Martijn Huisman
- 97 Loslaten van de verplichte pensioenleeftijd en het organisatieklimaat rondom langer doorwerken (2018)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens en Harry van Dalen
- 98 Overgangseffecten bij introductie degressieve opbouw (2018)
Bas Werker
- 99 You're invited - RSVP! The role of tailoring in incentivising people to delve into their pension situation (2018)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij en Leo Lentz
- 100 Geleidelijke uittreding en de rol van deeltijdpensioen (2018)
Jonneke Bolhaar en Daniël van Vuuren
- 101 Naar een model voor pensioencommunicatie (2018)
Leo Lentz, Louise Nell en Henk Pander Maat
- 102 Tien jaar UPO. Een terugblik en vooruitblik op inhoud, doelen en effectiviteit (2018)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 103 Health and household expenditures (2018)
Raun van Ooijen, Jochem de Bresser en Marika Knoef
- 104 Keuzevrijheid in de uitkeringsfase: internationale ervaringen (2018)
Marcel Lever, Eduard Ponds, Rik Dillingh en Ralph Stevens
- 105 The move towards riskier pension products in the world's best pension systems (2018)
Anne G. Balter, Malene Kallestrup-Lamb and Jesper Rangvid
- 106 Life Cycle Option Value: The value of consumer flexibility in planning for retirement (2018)
Sonja Wendel, Benedict Dellaert and Bas Donkers
- 107 Naar een duidelijk eigendomsbegrip (2018)
Jop Tangelder
- 108 Effect van stijging AOW-leeftijd op arbeidsongeschiktheid (2018)
Rik Dillingh, Jonneke Bolhaar, Marcel Lever, Harry ter Rele, Lisette Swart en Koen van der Ven
- 109 Is de toekomst gearriveerd? Data science en individuele keuzemogelijkheden in pensioen (2018)
Wesley Kaufmann, Bastiaan Starink en Bas Werker
- 110 De woontevredenheid van ouderen in Nederland (2018)
Jan Rouwendal
- 111 Towards better prediction of individual longevity (2018)
Dorly Deeg, Jan Kardaun, Maaïke van der Noordt, Emiel Hoogendijk en Natasja van Schoor
- 112 Framing in pensioenkeuzes. Het effect van framing in de keuze voor beleggingsprofiel in DC-plannen naar aanleiding van de Wet verbeterde premieregeling (2018)
Marijke van Putten, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings en Eric van Dijk
- 113 Working life expectancy in good and poor self-perceived health among Dutch workers aged 55-65 years with a chronic disease over the period 1992-2016 (2019)
Astrid de Wind, Maaïke van der Noordt, Dorly Deeg and Cécile Boot
- 114 Working conditions in post-retirement jobs: A European comparison (2019)
Ellen Dingemans and Kène Henkens
- 115 Is additional indebtedness the way to increase mortgage-default insurance coverage? (2019)
Yeorim Kim, Mauro Mastrogiacomo, Stefan Hochguertel and Hans Bloemen

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 116 Appreciated but complicated pension Choices? Insights from the Swedish Premium Pension System (2019)
Monika Böhnke, Elisabeth Brügggen and Thomas Post
- 117 Towards integrated personal financial planning. Information barriers and design propositions (2019)
Nitesh Bharosa and Marijn Janssen
- 118 The effect of tailoring pension information on navigation behavior (2019)
Milena Dinkova, Sanne Elling, Adriaan Kalwij and Leo Lentz
- 119 Opleiding, levensverwachting en pensioenleeftijd: een vergelijking van Nederland met andere Europese landen (2019)
Johan Mackenbach, José Rubio Valverde en Wilma Nusselder
- 120 Giving with a warm hand: Evidence on estate planning and bequests (2019)
Eduard Suari-Andreu, Raun van Ooijen, Rob J.M. Alessie and Viola Angelini
- 121 Investeren in menselijk kapitaal: een gecombineerd werknemers- en werkgeversperspectief (2019)
Raymond Montizaan, Merlin Nieste en Davey Poulissen
- 122 The rise in life expectancy – corresponding rise in subjective life expectancy? Changes over the period 1999-2016 (2019)
Dorly Deeg, Maaïke van der Noordt, Noëlle Sant, Henrike Galenkamp, Fanny Janssen and Martijn Huisman
- 123 Pensioenaanvullingen uit het eigen woningbezit (2019)
Dirk Brounen, Niels Kortleve en Eduard Ponds
- 124 Personal and work-related predictors of early exit from paid work among older workers with health limitations (2019)
Nils Plomp, Sascha de Breij and Dorly Deeg
- 125 Het delen van langlevensrisico (2019)
Anja De Waegenare, Agnes Joseph, Pascal Janssen en Michel Vellekoop
- 126 Maatwerk in pensioencommunicatie (2019)
Sanne Elling en Leo Lentz
- 127 Dutch Employers' Responses to an Aging Workforce: Evidence from Surveys, 2009-2017 (2019)
Jaap Oude Mulders, Kène Henkens and Hendrik P. van Dalen
- 128 Preferences for solidarity and attitudes towards the Dutch pension system – Evidence from a representative sample (2019)
Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 129 Deeltijdpensioen geen wondermiddel voor langer doorwerken (2019)
Henk-Wim de Boer, Tunga Kantarci, Daniel van Vuuren en Ed Westerhout
- 130 Spaarmotieven en consumptiegedrag (2019)
Johan Bonekamp en Arthur van Soest
- 131 Substitute services: a barrier to controlling long-term care expenditures (2019)
Mark Kattenberg and Pieter Bakx
- 132 Voorstel keuzearchitectuur pensioensparen voor zelfstandigen (2019)
Jona Linde
- 133 The impact of the virtual integration of assets on pension risk preferences of individuals (2019)
Sesil Lim, Bas Donkers en Benedict Dellaert
- 134 Reforming the statutory retirement age: Policy preferences of employers (2019)
Hendrik P. van Dalen, Kène Henkens and Jaap Oude Mulders
- 135 Compensatie bij afschaffing doorsnee-systematiek (2019)
Dick Boeijen, Chantal de Groot, Mark Heemskerk, Niels Kortleve en René Maatman
- 136 Debt affordability after retirement, interest rate shocks and voluntary repayments (2019)
Mauro Mastrogiacomo
- 137 Using social norms to activate pension plan members: insights from practice (2019)
Joyce Augustus-Vonken, Pieter Verhallen, Lisa Brügggen and Thomas Post
- 138 Alternatieven voor de huidige verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfondsen (2020)
Erik Lutjens en Fieke van der Lecq
- 139 Eigen bijdrage aan ouderenzorg (2020)
Pieter Bakx, Judith Bom, Marianne Tenand en Bram Wouterse

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 140 Inrichting fiscaal kader bij afschaffing doorsneesystematiek (2020)
Bastiaan Starink en Michael Visser
- 141 Hervorming langdurige zorg: trends in het gebruik van verpleging en verzorging (2020)
Pieter Bakx, Pilar Garcia-Gomez, Sara Rellstab, Erik Schut en Eddy van Doorslaer
- 142 Genetic health risks, insurance, and retirement (2020)
Richard Karlsson Linnér and Philipp D. Koellinger
- 143 Publieke middelen voor particuliere ouderenzorg (2020)
Arjen Hussem, Marianne Tenand en Pieter Bakx
- 144 Emotions and technology in pension service interactions: Taking stock and moving forward (2020)
Wiebke Eberhardt, Alexander Henkel en Chantal Hoet
- 145 Opleidingsverschillen in levensverwachting: de bijdrage van acht risicofactoren (2020)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Johan P. Mackenbach
- 146 Shades of Labor: Motives of Older Adults to Participate in Productive Activities (2020)
Sonja Wendel and Benedict Dellaert
- 147 Raising pension awareness through letters and social media: Evidence from a randomized and a quasi-experiment (2020)
Marieke Knoef, Jim Been and Marijke van Putten
- 148 Infographics and Financial Decisions (2020)
Ruben Cox and Peter de Goeij
- 149 To what extent can partial retirement ensure retirement income adequacy? (2020)
Tunga Kantarcı and Jochem Zweerink
- 150 De steun voor een 'zwareberoepenregeling' ontleed (2020)
Harry van Dalen, Kène Henkens en Jaap Oude Mulders
- 151 Verbeteren van de inzetbaarheid van oudere werknemers tot aan pensioen: literatuuroverzicht, inzichten uit de praktijk en de rol van pensioenuitvoerders (2020)
Peter Lapperre, Henk Heek, Pascal Corten, Ad van Zonneveld, Robert Boulogne, Marieke Koeman en Benedict Dellaert
- 152 Betere risicospreiding van eigen bijdragen in de verpleeghuiszorg (2020)
Bram Wouterse, Arjen Hussem en Rob Aalbers
- 153 Doorbeleggen met garanties? (2020)
Roderick Molenaar, Peter Schotman, Peter Dekkers en Mark Irwin
- 154 Differences in retirement preferences between the self-employed and employees: Do job characteristics play an explanatory role? (2020)
Marleen Damman, Dieuwke Zwier en Swenne G. van den Heuvel
- 155 Do financial incentives stimulate partially disabled persons to return to work? (2020)
Tunga Kantarcı and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 156 Wijzigen van de bedrijfstakpensioenregeling: tussen pensioenfondsbestuur en sociale partners (2020)
J.R.C. Tangelder
- 157 Keuzes tijdens de pensioenopbouw: de effecten van nudging met volgorde en standaardopties (2020)
Wilte Zijlstra, Jochem de Bresser en Marike Knoef
- 158 Keuzes rondom pensioen: implicaties op uitkeringssnelheid voor een heterogeen deelnemersbestand (2020)
Servaas van Bilsen, Johan Bonekamp, en Eduard Ponds
- 159 Met big data inspelen op woonwensen en woongedrag van ouderen: praktische inzichten voor ontwerp en beleid (2020)
Ioulia V. Ossokina en Theo A. Arentze
- 160 Economic consequences of widowhood: Evidence from a survivor's benefits reform in the Netherlands (2020)
Jeroen van der Vaart, Rob Alessie and Raun van Ooijen
- 161 How will disabled workers respond to a higher retirement age? (2020)
Tunga Kantarcı, Jim Been and Arthur van Soest
- 162 Deeltijdpensioen: belangstelling en belemmeringen op de werkvloer (2020)
Hanna van Solinge, Harry van Dalen en Kène Henkens

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 163 Investing for Retirement with an Explicit Benchmark (2020)
Anne Balter, Lennard Beijering, Pascal Janssen, Frank de Jong, Agnes Joseph, Thijs Kamma and Antoon Pelsser
- 164 Vergrijzing en verzuim: impact op de verzekeringsvoorkeuren van werkgevers (2020)
Remco Mallee en Raymond Montizaan
- 165 Arbeidsmarkteffecten van de pensioenpremiestystematiek (2020)
Marieke Knoef, Sander Muns en Arthur van Soest
- 166 Risk Sharing within Pension Schemes (2020)
Anne Balter, Frank de Jong en Antoon Pelsser
- 167 Supporting pension participants: Three lessons learned from the medical domain for better pension decisions (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman and Hans Hoeken
- 168 Variable annuities with financial risk and longevity risk in the decumulation phase of Dutch DC products (2021)
Bart Dees, Frank de Jong and Theo Nijman
- 169 Verloren levensjaren als gevolg van sterfte aan Covid-19 (2021)
Bram Wouterse, Frederique Ram en Pieter van Baal
- 170 Which work conditions can encourage older workers to work overtime? (2021)
Raymond Montizaan and Annemarie Kuenn-Nelen
- 171 Herverdeling van individueel pensioenvermogen naar partnerpensioen: een stated preference-analyse (2021)
Raymond Montizaan
- 172 Risicogedrag na een ramp; implicaties voor pensioenen (2021)
Martijn de Vries
- 173 The Impact of Climate Change on Optimal Asset Allocation for Long-Term Investors (2021)
Mathijs Cosemans, Xander Hut and Mathijs van Dijk
- 174 Beleggingsbeleid bij onzekerheid over risicobereidheid en budget (2021)
Agnes Joseph, Antoon Pelsser en Lieke Werner
- 175 On the Resilience of ESG Stocks during COVID-19: Global Evidence (2021)
Gianfranco Gianfrate, Tim Kievid & Mathijs van Dijk
- 176 De solidariteitsreserve juridisch ontrafeld (2021)
Erik Lutjens en Herman Kappelle
- 177 Hoe vertrouwen in politiek en maatschappij doorwerkt in vertrouwen in pensioeninstituties (2021)
Harry van Dalen en Kène Henkens
- 178 Gelijke rechten, maar geen gelijke pensioenen: de gender gap in Nederlandse tweedepijlerpensioenen
Suzanne Kali, Jim Been, Marieke Knoef en Albert van Marwijk Kooy
- 179 Completing Dutch pension reform (2021)
Ed Westerhout, Eduard Ponds and Peter Zwaneveld
- 180 When and why do employers hire and rehire employees beyond normal retirement age? (2021)
Orlaith C. Tunney and Jaap Oude Mulders
- 181 Family and government insurance: Wage, earnings, and income risks in the Netherlands and the U.S. (2021)
Mariacristina De Nardi, Giulio Fella, Marieke Knoef, Gonzalo Paz-Pardo and Raun van Ooijen
- 182 Het gebruik van data in de pensioenmarkt (2021)
Willem van der Deijl, Marije Kloek, Koen Vaassen en Bas Werker
- 183 Applied Data Science in the Pension Industry: A Survey and Outlook (2021)
Onaopepo Adekunle, Michel Dumontier and Arno Riedl
- 184 Individual differences in accessing personalized online pension information: Inertia and a digital hurdle (2021)
Milena Dinkova, Adriaan Kalwij & Leo Lentz
- 185 Transitie: gevoeligheid voor veronderstellingen en omstandigheden (2021)
Anne Balter, Jan Bonenkamp en Bas Werker
- 186 De voordelen van de solidariteitsreserve ontrafeld (2021)
Servaas van Bilsen, Roel Mehlkopf en Antoon Pelsser

- 187 Consumption and time use responses to unemployment (2021)
Jim Been, Eduard Suari-Andreu, Marike Knoef en Rob Alessie
- 188 Wat is inertie? (2021)
Marijke van Putten en Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 189 The effect of the Dutch financial assessment framework on the mortgage investments of pension funds (2021)
Yeorim Kim and Mauro Mastrogiacomio
- 190 The Recovery Potential for Underfunded Pension Plans (2021)
Li Yang, Antoon Pelsser and Michel Vellekoop
- 191 Trends in verschillende gezondheidsindicatoren: de rol van opleidingsniveau (2021)
Wilma J. Nusselder, José Rubio Valverde en Dorly Deeg
- 192 Toedeling van rendementen met spreiding (2021)
Anne Balter en Bas Werker
- 193 Occupational pensions, macroprudential limits, and the financial position of the self-employed (2021)
Francesco G. Caloia, Stefan Hochguertel and Mauro Mastrogiacomio
- 194 How do spouses respond when disability benefits are lost? (2021)
Mario Bernasconi, Tunga Kantarci, Arthur van Soest, and Jan-Maarten van Sonsbeek
- 195 Pension Payout Preferences (2021)
Rik Dillingh and Maria Zumbuehl
- 196 Naar de kern van pensioenkeuzes (2021)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 197 The Demand for Retirement Products: The Role of Withdrawal Flexibility and Administrative Burden (2021)
Pim Koopmans, Marike Knoef and Max van Lent
- 198 Stapelen van keuzes; interacties in keuze-architectuur en tussen tijd en risico (2021)
Jona Linde en Ingrid Rohde
- 199 Arbeidsmarktstatus tussen de 65ste verjaardag en de AOW-leeftijd: verschillen tussen opleidingsgroepen (2021)
Wilma J. Nusselder, Marti K. Rado en Dorly J.H. Deeg
- 200 Geheugenloos spreiden met gelijke aanpassingen (2021)
Sander Muns
- 201 Bevoegdheidsverdeling sociale partners en pensioenfondsen bij stelseltransitie (2022)
René Maatman en Mark Heemskerk
- 202 Matchmaking in pensioenland: welk pensioen past bij welke deelnemer? (2022)
Marike Knoef, Rogier Potter van Loon, Marc Turlings, Marco van Toorn, Floske Weehuizen, Bart Dees en Jorgo Goossens
- 203 Inkomenseffecten bij en na invaren in het nieuwe pensioencontract (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 204 Pensioenvoorbereiding van zzp'ers tijdens de coronacrisis (2022)
Marleen Damman en Gerbert Kraaykamp
- 205 Een reële oriëntatie van het nieuwe pensioencontract (2022)
Rens van Gastel, Niels Kortleve, Theo Nijman en Peter Schotman
- 206 Infographics and financial decisions: an eye-tracking experiment (2022)
Hong Phuoc (Michael) Vo, Reinier Cozijn and Peter de Goeij
- 207 Eliciting Pension Beneficiaries' Sustainability Preferences (2022)
Rob Bauer, Tobias Ruof and Paul Smeets
- 208 No pension and no house? The effect of LTV limits on the housing wealth accumulation of the self-employed (2022)
Mauro Mastrogiacomio and Cindy Biesenbeek
- 209 Drawing Up the Bill: Does Sustainable Investing Affect Stock Returns Around the World? (2022)
Rómulo Alves, Philipp Krueger and Mathijs van Dijk
- 210 Personal life events and individual risk preferences (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 211 Trust and Distrust in Pension Providers in Times of Decline and Reform. Analysis of Survey Data 2004-2021 (2022)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 212 Diversiteit en inclusie in pensioenfondsenbesturen (2022)
Tanachia Ashikali and Floortje Fontein

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 213 NDC-pensioen: bruikbaar alternatief voor Nederland? Verkenning van routes voor versterking pensioen voor allen (2022)
Casper van Ewijk, Lex Meijdam en Eduard Ponds
- 214 Visuele communicatie van onzekere pensioenuitkeringen (2022)
Lisanne van Weelden, Maaïke Jongenelen, Marloes van Moort en Hans Hoeken
- 215 Uitkeringseffecten en kostendeekkende premies in het nieuwe nabestaandenpensioen (2022)
Sander Muns, Theo Nijman en Bas Werker
- 216 A comparison of pension-relevant preferences, traits, skills, and attitudes between the self-employed and employees in the Netherlands (2022)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets and Peter Werner
- 217 Het pensioenperspectief van basisbanen (2022)
Ton Wilthagen, Zeger Kluit en Michael Visser
- 218 Carbon Bias in Index Investing (2022)
Mathijs Cosemans and Dirk Schoenmaker
- 219 Measuring Risk Capacity (2022)
Rob Alessie, Viola Angelini and Lars Kleinhuis
- 220 Participatiehypotheeken als impuls voor mobiliseren woningkapitaal: een interessante optie voor pensioenfondsen (2023)
Casper van Ewijk, Arjen Gielen, Marike Knoef, Mauro Mastrogiacomio en Alfred Slager
- 221 Trust in Pension Funds, Or the Importance of Being Financially Sound (2023)
Hendrik P. van Dalen and Kène Henkens
- 222 De pensioenvoorziening in Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland: een rechtsvergelijkend onderzoek (2023)
Jessica van den Heuvel-Warren
- 223 Sustainable Development Goals and Sovereign Bond Spreads: Investor Implications (2023)
Eline ten Bosch, Mathijs van Dijk, and Dirk Schoenmaker
- 224 Show Me My Future: Data-Driven Storytelling and Pension Communication (2023)
Kay Schroeder, Inka Eberhardt, Wiebke Eberhardt and Alexander Henkel
- 225 Shocks to Occupational Pensions and Household Savings (2023)
Francesco Caloia, Mauro Mastrogiacomio and Irene Simonetti
- 226 Vertrouwen in partijen in het Nederlandse pensioenveld: een kwalitatief onderzoek onder deelnemers, consultants en adviseurs (2023)
Jelle Strikwerda, Bregje Holleman en Hans Hoeken
- 227 Trust in the financial performance of pension funds, public perception, and its effect on participation in voluntary pension saving plans (2023)
Floor Goedkoop, Madi Mangan, Mauro Mastrogiacomio and Stefan Hochguertel
- 228 Measuring sustainability preferences of pension members - A methodological proposition and a case study of a UK pension fund (2023)
Rob Bauer, Marco Ceccarelli, Katrin Gödker, and Paul Smeets
- 229 Invaren of niet invaren door pensioenfondsen: economische en juridische aspecten (2023)
Casper van Ewijk en Mark Heemskerk
- 230 Stated product choices of heterogeneous agents are largely consistent with standard models (2023)
Bart Dees, Theo Nijman and Arthur van Soest
- 231 What comes to mind when considering looking into and/or adjusting one's pension? An empirical study among UK and US residents (2023)
Eric van Dijk, Marcel Zeelenberg, Wändi Bruine de Bruin and Robert-Jan Bastiaan de Rooij
- 232 Taakafbakening: houdbaarheid in toekomstig pensioenstelsel (2023)
Erik Lutjens en Hans van Meerten
- 233 A comparison of risk preference elicitation methods and presentation formats (2023)
Jorgo Goossens, Marike Knoef, Bart Kuijpers, Rogier Potter van Loon, Eduard Ponds, Arno Riedl, Siert Vos
- 234 The Effects of Online Financial Endorsements on the Investment Behavior of Young Retail Investors (2023)
Peter de Goeij and Emre Kaan

Vertrouwen in (pensioen)instituties

- 235 Communicatie over de toedeling van vermogen – of het antwoord op de vraag: Ga ik erop voor- of achteruit? (2023)
Lisa Brügger, Annemarie van Hekken en Bas Werker
- 236 Challenges of Automated Financial Advice: Definition and Ethical Considerations (2023)
Robert Gianni, Minou van der Werf, Lisa Brügger, Darian Meacham, Jens Hogreve, Thomas Post and Jonas Heller
- 237 The impact of uncertainty in risk preferences and risk capacities on lifecycle investment (2023)
Anne G. Balter, Rob van den Goorbergh en Nikolaus Schweizer
- 238 Solidariteitsbuffer en solidariteitsvoorkeuren (2024)
Eduard Ponds en Evert Webers
- 239 Garanties in het nieuwe pensioenstelsel (2024)
Matthijs Kokken, Theo Nijman en Bas Werker
- 240 Vertrouwen in (pensioen)instituties bij verschillende sociaaleconomische groepen (2024)
Paul Bokern, Jona Linde, Arno Riedl, Hans Schmeets en Peter Werner

Network for Studies on
Pensions, Aging and Retirement

Dit is een uitgave van Netspar
Mei 2024

T 013 466 2109
E info@netspar.nl

[netspar.nl](https://www.netspar.nl)